

Mena KOST und Annette BOUTELLIER: Ausleben /

Éljük ki magunkat! - Motto: A halálra vonatkozó

gondolatainkat szívesen halasztjuk későbbre.

Übersetzt von András Horn (Christoph Merian Verlag

2020). Zur Identifikation des deutschen Originals:

ISBN 978-3-85616-914-5. www.merianverlag.ch

ELŐSZÓ

Az, ahogy a magunk halálával bánunk, nagyon személyes dolog. Nem mindig egyszerű erről beszélni, még családtagokkal vagy barátokkal sem.

Sok fiatal ember nem mer idősebb, hozzájuk közel álló emberrel a halált és a meghalást hozni szóba. Mivelhogy nem akarják őket erre emlékeztetni. És mivel - mindenek előtt - kegyeletsértőnek érzik, hogy partnerükkel szemben kimutassák: az ember már foglalkozik a halálukkal, és ezzel már egy kicsit búcsút is vesz tőlük.

Sok idősebb ember ezzel szemben hallgat, mivel a fiatalabbakat nem akarják megterhelni - és néha azért, mert szégyellik a maguk ebbéli félelmeit. S igazából

azonban mindkét fél számára szükséglet lenne beszélni erről.

Az élet vége társadalmilag is egyike a legerősebben tabuizált témáknak. Az orvostudomány előrehaladtával a halál hálósobáinkból és nappalijainkból a kórházakba költözött. Kizárólag öreg emberek jutnak e könyvben szóhoz, és nem például fiatal, halálosan beteg emberek is. Itt arról a halálról lesz szó, melyet a legtöbb ember kíván magának: arról a halálról, amely valamikor egyszerűen bekopogtat nálunk - egy hosszú élet után.

Az utolsó életszakasz az embert nagy kihívásokkal állítja szembe. A legjobb körülmények között is a megöregedés elengedést jelent, elengedni és újfent elengedni. Mivel a lehetőségeink lecsökkennek, gyengéink fokozódnak, erőnk alábbhagy és viszonylataink megcsappannak. Méltósággal megöregedni és végül is meghalni - ez az élet bejeződésének nagy feladata. Ennek ellenére - vagy éppen ezért - a halál sok ember számára veszít a szörnyűségéből. Néhányan még egyfajta baráti vagy humorteli viszonyt is képesek kialakítani hozzá. A nyugalom és a félelem-nélküliség, a bizonyosság, hogy az embernek amúgy sincs már sok ideje hátra, ez a halálhoz való közelség és a magaskorú emberek élettapasztalata inspirálólag hat, érinti az embert és közelséget kölcsönöz.

A találkozások ez e könyvben szereplő emberekkel kezdettől fogva csodálatos élményt jelentettek. Leveleket küldtem szét és sok kézzel írt választ,

valamint néhány e-mailt kaptam válaszul. Csak néhányan nem voltak hajlandók reagálni. Senki sem mondott le vagy halasztott el egyszer már lefixált beszélgetési időpontot. Fényképészünket, Anette Boutellier-t és engem mindenütt barátságosan és nagyfokú nyíltsággal fogadtak. Kettőnknek egy a véleménye: sohasem találkoztunk beszélgetés során ennyi megbízható, vidám és becsületes emberrel. Nagy gazdagodást jelentett a számunkra, hogy bepillanthattunk mindezekbe az életekbe.

A beszélgetésekre e könyv számára 2018 és 2019 ősze között került sor. Néhányan az ábrázoltak közül azóta elhaláloztak. Boldogok és hálásak vagyunk, hogy még megismerhettük őket. Valamennyi ábrázoltnak tiszta szívből köszönetünket szeretnénk kifejezni - idejükért, bátorságukért és a bizalmukért.

Jót tesz, ha az ember beszél a halálról. Mivel ily módon legalább is egy darabon közösen elfogadjuk őt. Mivel az effajta beszélgetések az összetartozás érzését erősítik - mint emberekéit. Nemcsak a kétoldalú viszonyban beszélgető partnerünkkel, hanem a közösségben is. Egy társadalomban, melyben gyakorta a különbségek kerülnek előtérbe és az, ami elválaszt egymástól, a halandóság egy erővé válhat, ami összefog bennünket. Ha a halált a társadalmon belül tematizáljuk és a kihívásokat, melyeket az elénk állít, elismerjük, akkor ez összeköt bennünket. Valamennyien előtte állunk.

Egyesek megelőznek bennünket, mások a

nyomunkba lépnek.

Mena Kost

1. S.P-O. SOFIE PFISTER-ODERMATT, szül. 1929

A levegő jéghideg. Sofie Pfister-Odermatt lakásának balkonján áll Waltensburgban / Vuorz-ban (Graubünden kantonban). A hófedte kert felett egy kékre festett új épületre mutat: röviddel ezelőtt ott állt még a régi tanya, ahol ő majdnem egész felnőtt-életében lakott. A 90 éves hölgy most átköltözött - hogy a fiatalok építkezhessenek. A régi barumfiudvar áll még azonban. Hat tyúk és egy kakas lakik még benne. E pillanatban az utóbbi fejvesztve kotkodácsol.

„Ma reggel már egy órája kinn volt a szabadban, a tyúkok persze szintén. De voltaképpen nem szeretnek annyira a hóban mászkálni. De ha a kakas a hangomat halja, mégiscsak odahív, hogy kiengedjem. Az állatok bizony valami szépek. Nem szeretnék nélkülük élni.

Régebben minden ősszel levágtam az öreg tyúkokat és helyettük újakat szereztem. Az állat-leölést a háztartási iskolában tanultam el Zürichben. Veszed a tyúkot és megsimogatod egy kicsit, hogy megnyugodjék. Akkor összefogod a szárnyukat és a lábukat, veszel egy botot és azzal rávágsz a fejükre.. Én még ráadásul a

lábuknál fogva ide-oda is lóbálom őket, hogy már egy kicsit bódultak legyenek, amikor a botra kerül a sor. Ez után le lehet fektetni őket és levághatod a fejüket. Ez a legbiztosabb módszer - ha a fejük már nincs rajtuk, egyik sem él tovább.

De egy ideje nincs már kedvem leölni őket. Hirtelen olyan mészem lett a dologtól, egyszerűen nem volt már kedvem hozzá. Ez évben öt tyúkot a sziklák fölött a völgybe hajítottam. Megbeszéltem volt a dolgot az erdőkerülővel, ő azt mondta, csináljam azt meg nyugodtan. Kevés ugyanis az eledel a vadállatok számára. De a tyúkok már nem éltek, amikor ledobtam őket. Olyan sokáig tartottam meg őket, amíg koruknál fogva meg nem haltak.

Utóbbi időben elgondolkodom bizony a halál felől. Régebben arra gondoltam: még van ötven évem, azután még húsz évem. De most már semmim sincsen - 90 vagyok. Nálunk a faluban állandóan meghal valaki, Egyre többen hagynak el minket, az ember elveszti a barátnőit is. Valami hiányzik. A világ idelent nagyon megváltozott, már nincs annyira rendben ez a világ. Nemcsak azért, mert egyre kevesebb embert ismerünk, mivel mindenki elhagy bennünket. Az is, ami a technikát illeti, minden vonatkozásban megváltozik.. Néha még a szavakat sem értem meg. Bizony szebb volt e világon lenni, amikor még áttekintésem volt. Igen, az áttekintést vesztettem el, azzal már nem rendelkezem. De talán mindenki ugyanezt fájlalja? Néha az a benyomásom, hogy a fiataloknak is itt és ott túlnő a fején ez a világ.

Amikor nemrég lent voltam Churban, újra azt gondoltam: nem tudnék városban élni. Ott annyira nehéz az élet. Mindazok a kövek, amiket egymásra tornyoznak és amik körülveszik az embert. Itt vidéken látja az ember a hegyeket, itt kilátásunk van. Mégiscsak szép az, ha az embert minden oldalról világ veszi körül.

Városközelben születtem ugyan, Knonauban Zürich közelében. Mivel azonban apám, aki lelkész volt, tüdőbajos lett, Arosába kellett egy kúra céljából költöznünk. Anyánk és mi gyerekek vele költöztünk. Amikor apánk meggyógyult, azt mondta, nem akar többé városba költözni le, ebbe a ködbe. Így Furnába költöztünk, Praettigauba és később Davosba. Ez után soha többé nem költöztem le völgybe.

A halál nem farkas, aki az erdőszélen áll és akitől félni kell. Nem a halál valami, amit még nem emésztettünk meg. De különböző arculatai vannak: Ha az embernek háborúban kell meghalnia, kimerülten és éhesen, akkor a halál kegyetlen dolog. Vagy pedig ha az ember fiatalként tudja, hogy meg kell halnia - talán kis gyerekekkel. Ez persze különösen kemény dolog, ilyemivel nem boldogul az ember.

De ha az embernek meg kell halnia, miután már egy hosszú élet van mögötte, az persze valami más. Nekünk öregeknek keveset kell magunk mögött hagynunk. Anyám már halott, apám, fivérem, iskolatársaim is - és a férjem is. Odafent tehát már szinte lakályos lenne számomra a világ.

Csak ha valakit elvesztesz, tudod meg igazából, mit jelent az. Fluri, a férjem, örületesen hiányzik nekem. 2000-ben halt meg, rákja volt. Nem adtam le a völgybe, itthon tartottam. Akkoriban még a régi házban laktunk. Abban a szobában halt meg, amiben a világra jött. Nem lehetett semmit sem csinálni, az világos volt. Csak arról kellett gondoskodnom, hogy legyen mit ennie, hogy tiszta legyen, hogy vécére mehessen. Mindig ügyeltünk arra, hogy valaki legyen a közelében, hogy hívhasson valakit. Egyszer Fluri azt mondta nekem: ‚Tudom, hogy meg kell halnom.‘ - ‚Igen‘, feleltem, ‚tudjuk hogy súlyosan beteg vagy. De most még itt vagy. És ha majd meg kell halnod, nem szabad attól tartanod. Akkor hagyunk elmenni. De utánad jövünk.‘

Egy reggel tavasszal aztán meghalt. A cselédlányaim lemosdatták és egy szép zakót húztunk rá. Egy fél éven keresztül minden este az ágyban sírni kezdtem utána. Azután, egy őszi este észrevettem: voltaképpen nem is kellene most sírnom - sírhatnék, de nem kell. Erre azt gondoltam, most az egyszer nem fogok sírni.

Már kislányként az volt a kívánságom, hogy családot alapítsak és gyerekeim legyenek. Flurinak és nekem hat gyerekünk lett: három lányunk és három fiúnk. Az idő, amikor a gyerekek még kicsik, bizony különösen szép. Atyaisten, hogy imádtam ezeket a kölyköket! Nem tudom, mit csináltam volna, ha nem lehettek volna gyerekeim. Flurival Waltensburgben ismerkedtünk meg. Egy gyereketthont vezettem ott a Pro Juventute

részéről. Én és két más fiatal nő voltunk felelősek a 32 gyerekért és mi főztünk is rájuk. Esténként gyakran benézett három fiatalember - hogy 'elüssék az időt'. Ahogy ezt akkor mondták Együtt ültünk tehát a konyhában és kávéztunk és beszélgettünk. Én azonnal tudtam, hogy Fluri lesz az uram? Nála egyszerűen otthon éreztem magam. Amikor 26 lettem, összeházasodtunk. Itt Waltensburgban. Apám adott össze minket. És az apósom ránkhagyta a tanyát. Az alakomból látni őt, ott szemben nyugszik, az istálló új. Ma az unokám vezeti, Paulin.

Ha valaki fél a haláltól, akkor segít, ha az ember beszél róla. Van egy barátnőm, aki elesett és kifiamította, sőt szétzúzta az egyik lábát. Azóta ágyban fekvő. Minden csütörtökön meglátogatom. Vele sokat beszélek a meghalásról. Ezt meg kell tenni, valahol ezt le kell rakodni. Számomra a legszebb az lenne, ha egyáltalán nem is észlelném, hogy meghalófélben vagyok. Ha egyszerűen hirtelen eszméletlenné válnék és a fiatalok ezt utólag felfedeznék. Hogy hogyan temessenek el, azt is a fiatalokra hagyom. Csak azt nem akarnám, hogy a hamvaimat szétszórják. Az egyszerűen egy ökörség. Akkor nincs egy hely, ahová elmehet az ember. Emellett a temető tavasszal olyan szép, ha minden sír frissen ápolt és minden virágzásnak indul.

Esténként néha fekszem az ágyban és eltűnök. Például dolgokról és nevekről, amiket elfelejtettem. Ez az öregség. Egyszerűen nincs már hely az ember fejében, minden telis tele van élményekkel. Ha lehetne fejeket venni, vennék magamnak egy frisset. Örökké élni ennek ellenére se szeretnék, nem én. De egy

picinykét még szívesen eléldegélek.“

2. R.G. RALPH GENTNER, szül. 1932

A falakon művészet függ, a bútorok design-klasszikusok, a konyha egy régi házból való, hamutartó, ,The New Yorker‘ magazin a padlón - egyebek mellett: nem így képzelem el az ember egy 87-éves férfi lakását. Ennek itt valami koron-kívüli jellege van. Épp úgy, mint magának Ralph Gentnernek. Mialatt az Atelier 5 nevű berni építész-hivatal korábbi tagja elbeszél, egyik cigarettát a másik után szívja. Ezt nem azért teszi, mert ideges - Ralph Gantner maga a nyugalom. Ezt mindig így csinálja.

A dohányzásra anyám tanított meg. Már nem látogattam

meg, amikor rosszul volt, röviddel a halála előtt.

Akkor az volt az érzésem, a munkám fontosabb,

Ezt megbántam.

A halál igenis foglalkoztat, tudniillik a magam halála. Úgy képzelem, hogy a meghalás olyan, mint az elalvás és soha fel nem ébredés. A meghalástól tehát nem

félek. Amitől félek, az a tudatos élet elvesztése, a demencia állapota. Ezért vagyok az Exitnél (= az öngyilkossághoz való hozzásegítés egyesülete). Beléptem, miután egy jó barátom az Exit segítségével öngyilkosságot követett el. Agydaganata volt és attól tartott, hogy meghülyül. A halálakor nem voltam jelen - valamilyen oknál fogva azt nem akarta. De előtte való nap nála voltam, elbúcsúztam tőle, rövid öleléssel.

Hét éves voltam, amikor a háború kitört. Apám német volt, anyám svájci. Az volt a szerencsénk, hogy Heidelbergben laktunk, ott szinte nem volt bombázás. Amikor a bombavető ezredek átrepültek a város felett, ennek ellenére nagyon féltem. Nem volt pince a házunkban. De szomszédok a közelben egy ovóhelyet építettek maguknak, és odamentem, amikor riadó volt. A szüleim nem, én azonban igen.

Mivel nem volt elég ennivalónk, éhezünk. Tudom még, hogy anyámmal tallózni mentem. Tehát a földeken felszedtem, ami fekve maradt. A svájci németet neki köszönhetőleg tartottam meg. Egész fönt a házunkban egy názi lelkész lakott, tehát egy egészen elvetemült náci és lelkész. Hogy őt bosszantsa, anyám svájci németül beszélt velem. Mivel ílymódon nem az nem értette, hogy miről beszélünk. Amikor a háborúnak vége volt és az amerikaiak bevonultak Heidelbergbe, szüleim örömeükben kiszaladtak a főútra és integettek a katonáknak. Amíg aztán egy amerikai tiszt meg nem állt

és megkérdezte őket, hogy voltaképpen nem egészen normálisak-e. A katonák idegesek voltak és akár lelőhették volna őket.

Családunkban a becsületesség és a barátság nagy becsben állt, - hogy az ember a világot racionálisan szemlélje. Elsősorban apám számára volt ez fontos. Atomfizikus volt és nem kellett bevonulnia, mivel ú.n.'hadászati' fontos' munkát végzett. De nem dolgozott a atombombával kapcsolatban vagy effélét. Kutatómunkát végzett. Bánom, hogy szüleimtől sohasem kérdeztem meg, hogy voltaképpen miről tudtak. Tehát a koncentrációs táborokat illetően. Nekem fogalmam sem volt semmiről, elvégre gyerek voltam. De a háború hatott rám persze - az uralkodó beállítódottság. Mi gyerekek valahogy erőszakra hajlottunk. Nem egymással szemben, de mégis. Egyszer például egy nagyon nagy követ lefelé gurítottunk és azzal szétromboltunk egy hobby-kertet odalent a lejtőn.

Nem tartanám rossz dolognak, ha gutaütéstől tudnék meghalni. Ha tudnám, hogy nemsokára meg kell halnom, az is rendben lenne, ha nem kellene szenvednem. Ismerek valakit, akinél ez így volt. Barátokat hívott meg magához és pezsgőt ittak. Ezt talán én is megtenném. Na nem pezsgővel, azt nem kedvelem. Hanem sörrel. Vagy vörösborral. Ez a barátok számára is kellemes lenne. Számukra szomorú, ha

meghalok. Az én számomra nem - hiszen akkor már nem vagyok.

Amikor apám haldokolt, még meglátogattam. Valami idegbetegsége volt. Soha nem beszéltünk erről, de én mindig arra gondoltam, hogy talán ez összefüggött azzal, hogy korábban rádióaktivitással volt dolga. Ennél a látogatásnál a halála utáni időről beszéltünk. Hogy látogassam rendszeresen anyámat és ilyesmiről. Egy egészen józan beszélgetés volt - minden szomorúság nélkül. Ez mély benyomást tett rám.

A konyhámban van egy temetőm valamennyi halottam fényképével. Néha ha elnézem őket, visszaemlékszem a szituációkra, melyeket együtt éltünk át.

Amikor a háborúnak vége volt, 14 éves koromban, a szüleim Svájcba küldtek. Heidelbergben nem voltak már iskolák, és mivel Bázelen egy nagynéném élt, őhöz kerültem. Ez a család sokkal polgárabb volt, mint az én sajátom. Előítéletek uralkodtak. Ez nem volt egészen egyszerű a számomra. Bölcsész-tanulmányok céljából később Freiburgba kerültem. Ez azonban túl sok haszontalan dumát jelentett nekem, és ezért Karlsruhéban építészetet kezdtem el tanulni. Ott kitűnően éreztem magam: nagyszerű professzorunk volt, Egon Eiermann, és én egy olyan hallgatócsoportba kerültem, amely egy a 30as évekből

származó településben élt és magát ‚férfi-államnak‘ nevezte. Rögtön az egyetem után jelentkeztem a berni Atelier 5-nél. Egy irodalmi folyóiratból szereztem tudomást erről az építész-közösségről. Ez volt életem legjobb elhatározása. Felvettek, és 1958-ban Benbe költöztem. Először alkalmazott voltam, később partner. Egész munkás életemben ott maradtam. Atelier 5 jelentette az életemet.

Régebben úgy gondolkodtam, hogy a közös sírban szeretnék elföldelve lenni a bremgarteni temetőben. Ott már sok búcsúztatáson jelen voltam. Itt van egy nagy kő csapóajtóval a homlokzatán. Ezt kinyitották és a hamut az urnából beleürítették. Mindig marad néhány csontocska a hamuban és ezeket lehetett hallani. Ez mindig tetszett nekem. De most minden megváltozott ott, és így arra gondoltam, hogy a hamvaimat vagy az Aare folyóba vagy a Földközi tengerbe szórják. A Földközi tengert voltaképpen szebbnek tartanám.

Gyerekeim nincsenek - legalábbis olyanok, akikről tudnék. Nem is terveztem, hogy gyerekeim legyenek. Mint végrendeletem végrehajtóját a keresztfiamat és egy barátomat jelöltem meg. Úgy vélem, ők megtennék a tőlem kívántat a hamvaimmal.

Az életemmel, amelyet élek, elégedett vagyok. Reggelenként elkészítem a reggelimet. Délben veszek magamnak egy birchermüslit vagy a Commerce

vendéglőbe megyek - de csak fél kettőkor, akkor mindig van hely. Utána bevásárolok, minden este főzök magamnak. Azután egy kicsit tévét nézek vagy egy krimit olvasok. Jelenleg ezenkívül egy könyvön dolgozom, egy barcelónai barátommal együtt. 'A szelid modernitás' a címe és a házakról szól a 20-as- és 30-as évekből, melyek Bernben láthatók és melyeket a Bauhaus inspirált.

Sok barátom van, akik fiatalabbak nálam - húsz, harminc évesek. Utánam fognak meghalni. Ez nagy szerencse a számomra és az életvitelem számára mint öreg embernek. Együtt étkezünk, együtt megyünk nyaralni, effélék. Öregkorban fiatal barátokkal kell rendelkezni, különben mindig a régi időkről pövedál az ember. Arról kell beszélni, ami most van.

Ha villamosban utazok, megnézem a fiatalokat és megpróbálom elképzelni, hogy fognak kinézni, ha megöregszenek. Vagy az idősebbeket nézem meg magamnak és megpróbálom őket mint fiatalokat magam elé képzelni. Ilyedsmit szívesen csinállok. Amikor beszálok, néha a fél villamos feláll. Akkor bizony eltűnök, hogy az emberek hogy látják a koromat. Noha: nem mindig állnak föl. Nem vagyok benne biztos, de lehet, hogy attól függ, hogy kalap van-e rajtam vagy sem."

3. ALICE SCHAUFELBERGER, szül. 1908

Fehér selyemblúza világít a félhomályban. Alice Schaufelberger szobájában a zürich-seebachi „Grünhalde“ nevű aggok gondozó otthonában nincsenek könyvek, nincs rádió, nincs televízió. Mindez neki túl sok lenne. Csak a Biblia és a „Glückspost“ (újság) van itt. Amikor 1908-ban világra jött, olyan kicsi volt, hogy majdnem belefért apja fapapucsába. Akkoriban senki sem gondolta volna, hogy valamikor Svájc legidősebb embere lesz majd őbelőle.

„Most tehát én vagyok a legidősebb. Ez csodálatos. Anyám mindig mondogatta, milyen nehéz dolog volt engem felnevelni. Nagyon kellett vigyáznia rám. Volt egy öreg nagybátyám, aki néha vigyázott rám, mikor a többiek kimentek a szántóföldre. Később elmesélte nekem, hogy majdnem belefértem volna apám facipőjébe. Ma sem vagyok éppenséggel nagy, hát az nem. Viszont egész életemen keresztül egészséges maradtam.

Reitnauban nőttem fel, Zürich kantonban. Apám korán meghalt, valami baja volt a tüdejével. De nagyon bátor anyám volt. Férje halála után egy szövődébe ment dolgozni. Volt még egy nővérem és egy bátyám - anyánk mindhármunkat felnevelte. Akkoriban nem

kapott az ember semminő támogatást a község részről. Teljesen magára volt hagyva.

Anyánk jól nevelt bennünket, noha mindig dolgozott is. Mi gyerekek a helyzetet akkoriban nem értettük meg teljesen, de ma tudom: anyáknak nagyon erős embernek kellett lennie. Lena volt a neve. De mi csak 'anyunak' hívtuk. Reggel hétkor ment ki a házból. A fivérem vett ki az ágyból és öltöztetett föl. 'Gyere, te kiskacsa, most felöltöztetlek', mondta mindig. Erre jól emlékszem. Már akkor is bicegtem egy kicsit alkalmasint. Este aztán újra lefektetett. Nagyon kedves báty volt. De korán meghalt, 26 éves korában. Már nem tudom, miben. Amikor meghalt, annyira, de annyira sírtunk. Olyan soká.

Anyám munkája mellett a kertünket is gondozta.. Ha ma salátát eszem, mindig a fejessalátára gondolok a kertünkből. Csodaszép volt. És olyan jó! Esténként mindig fejessalátát és krumplit ettünk. Ezt soha nem fogom elfelejteni. Valamennyien együtt voltunk, együtt ettünk. Ezt újra szeretném megélni. Egy ilyen salátát. De ez nem lesz már többé.

Az embernek nem lehet meg mindene. Még fel tudok minden nap kelni, egész jól megállom tehát a helyemet. Ha szédülök, örülök, ha valaki velem van. A lányok akik itt dolgoznak, észreveszik, hogy 'tántorgok'-e vagy sem. Ha jól vagyok, bemegyek az ebédlőbe. De másnak kell

engem odavinni vagy onnan elhozni. Egyedül nem találnék haza. A harisnyáimat sem tudom már magamnak felhúzni. Ha lehajlok, elesem. Nem tudok valahogy állva maradni.

Elmwnni hazulról se tudok már. Régebben egy unokaöcsém néha a tolókoksiba ültetett és a szabadban velem egy kört csinált. Így képes voltam friss levegőt szívni. Ez mindig nagyon jót tett. Igen, voltaképpen mindig szép volt az életem. Mindig kijutottam a friss levegőre.

Nagyon örülök, ha valaki meglátogat. Vannak idők, amikor sokat vagyok egyedül. Akkor magányosnak érzem magam. Ha valaki meglátogat és beszédhez jutok, akkor utólag újra jobban is tudok gondolkodni. De már sokhoz nincs nagyon kedvem. Ha itt a házban egy koncert van, nem megyek már. Nem tudom már elviselni. De kinyitom az ablakot. Akkor egész halkán hallom a muzsikát. Az jó.

A halál nagyon is foglalkoztat. Testvéreim nincsenek már. Ilyenkor eltűnök, ki lesz segítségemre, ha odáig jutok. Mondtam ezt az otthonvezetőnek és ő úgy vélte: „Mi nem vagyunk semmik sem? Ez a mi gondunk lesz, Schaufelberger asszony!” Így nem csinálk magamnak gondokat. Eltemetnek majd, gondoskodnak rólam. Félni a haláltól nem félek - azt nem. Sokat olvasok a bibliából és imádkozom este és reggel Néha napközben is, ha

éppen deprimált vagyok. Annyira egy vagyok Istennel és Jézussal. Ez bizony nagyon segítségemre van. Arra gondolok, ha majd sorrakerülök, Isten magához vesz és odahaza leszek.

Néha eljön néhány asszony is, hogy együtt imáadkozzunk. Akkor azt remélem, mégiscsak van valakim, aki rám gondol. Ha majd halott leszek, úgy értem.

Szerencsémre jóé tudok egyedül lenni. És még tudok olvasni. 'A folyóiratokat' ugyan, de csak a főcímeiket. Vagy a Bibliát, de nem sokáig. Egy szememre már nem látok, de a másikkal egész jól boldogulok. Feledékeny vagyok persze szintén. Néha nem tudom, hol vagyok és milyen napunk van. De a lányok kisegítenek.

Gyerekkoromban karácsonykor mindig kaptam egy tábla csokoládét. Alig volt pénzünk és anyánk egész évben spórolt erre. Ennek ellenére másokra is gondolt. A községünkben volt három nővér, akik másoknál voltak elszegődve. Anyánk karácsonykor mindig meghívta őket vacsorára, ez volt az ajándék nekik.

A vizet magunknak a tejes kannánkkal hoztuk a kútról. Az első években a szomszédoktól. A forrás nálunk ki volt apadva. Amíg anyánk hazaérkezett, már feltöltöttük a nagy üstöt a konyhában. Mindig ha láttam,

hogy a szomszédék sütnek, gyorsan átmentem vízért - akkor mindig kaptam egy szelet gyümölcsös tortát. Tehát egész ravasz kellett, hogy legyek. Valamikor aztán lett saját kutunk is.

Később elárúsítóként a Müller-fée reformüzletben tanonckodtam Zürichben. Amikor Reitnauból a városba költöztem, kezdetben mindentől fantasztikusan féltem. Ha egy fiú megszólított, elszaladtam. Biztos eltelt egy fél évbe, amíg megszoktam a sok embert. Férjemet tanonckodásom alatt ismertem meg. Raktárnok volt, ő vezette a raktárt. 1939-ben házasodtunk össze, röviddel a háború előtt. Esküvőnk után egy ideig odahaza maradtam. De unalmassá vált a dolog, mert gyerekek nem jöttek. A férjem ezt megértette. Így hát újra elkezdtem dolgozni. Gyakran rokonoknál is tartózkodtam és vigyáztam a gyerekeikre. Mindig azt mondták: 'Csak Alice néninek kell telefonálnotok. Ő biztos eljön.' Igen, így volt. Így öregedtem meg.

A férjem már régen halott, ötvennégy év óta. Mivel gondoskodnom kellett magamról, nem lehettem érzékenykedő. Megmaradtam seebchi lakásunkban. Aért is, mert úgy éreztem, mintha a közelemben lenne. Valamikor a községből valaki odajött hozzám, hogy nem kellene egyedül laknom, már túl öreg vagyok ahhoz. Akkor ide ajánlottak be. Itt nem kell semmiről sem gondoskodnom, aminek örülök.

Az én koromban az embernek már nincs sok rokona. Meglehetősen egyedül vagyok. Így van ez, ha az embernek nincsenek gyerekei. Valamikor aztán senki sem jön az emberhez. De ezt elég jól viselem. Egyszerűen így van, el kell fogadnom. Nem szabad sokat töprengeni és a múltra gondolni, akkor keresztülverekedem magam.

Annyi mindent elfeledtem mér, tényleg ‚fantasztikusan‘ öreg vagyok. De az emberek itt jók hozzám. Segítenek a felállásnál és az ágybamenetelnél.. Kedvelnek engem. Ez bizony sokat ér. Az egyik napot élvezem a másik után, minden reggel hálás vagyok, hogy fel tudok kelni.

Néha arra gondolok, hogy anyám kertje és a friss fejessaláta miatt vagyok még ilyen egészséges. Az olyan jó volt! Erre még ma is gondolok.“

4. HESSO HÖSLI, szül. 1931

Hesso Hösli élete során már sok embert eltemetett. A korábbi lelkes egy egyszerűen berendezett fogadószobában ül - egy fa-asztal, négy szék, egy kereszt a falon. Kilát a Zürichi tóra. Két évvel ezelőtt lépett be a ma 88 éves férfi a rapperswili kolostor (Kanton St.Gallen) kapucínus-közösségébe. Mivel

elege volt abból, hogy a lelkeszlakban mindig egyedül egyék.

„Mindig megerőltettem magam, hogy az embereket szépen temessem el. Megkísérlem az egész embert látni. Hogy ne csak dícsérjek, hanem hébe-hóba valami vidámat is mondjak. Megkérdzem például a rokonokat, hogy milyen süsüégei voltak a halottnak, hogy a beszédem személyesebbé váljék. ‚Ha néha egészen szomorú volt, rágyújtott egy pipácskára.‘ Ilyesmit fűzök bele például. Akkor a gyászoló könségnek el kell mosolyodnia. Egy temetést elvégre az ember nem a halott számára rendez, hanem azoknak, akik még élnek.

Hogy lelkesz szeretnék lenni, azt már gyerekkoromban észrevettem. Azt hiszem, ez volt a hivatásom. Ezenkívül egy kissé becsvágyó is voltam - és a lelkesz mindig tekintéllyel rendelkezett. Egy nagy családban nőttek fel.. Amikor elemista lettem, a legidősebb az öt fivérem közül már a kapucínusoknál volt. Volt tehát egy példaképem.

A szüleimnek Netstalban kolbszgyárak volt és amellet egy sajtüzletet vezettek. Majdnem az egész glarusi környék tőlünk vásárolta a sajtját. Családi vállalkozás volt és nekünk fiúknak sokat kellett segítenünk. ‚Sajtos Höslinek‘ hívtak - mert persze sajtzagunk volt. Egyszer egy osztálytársam odajött hozzám és azt mondta: ‚Te, a biciklid még lent van a

Baeren-vndéglőnél, éreztem a szagát.' Igen, még a biciklimnek is sajtszaga volt.

A szüleimnek mindig sok solguk volt, miunt ahogy az mindig így van, ha egy családnak saját cégjük van. Mivel anyám nem tudta az egész háztartást ellátni, volt egyebek között egy szabónőnk is. Ővele gyerekkoromban gyakran beszélgettem. ,Vagy miniszter leszek vagy pápa,' mondtam neki. Ezt elmondta nekem később.

Mielőtt ide kerültem volna a kolostorba, annyi dolgom volt, hogy nem volt időm a halálra gondolni. Semmiképpen sem a magaméra. A nyugdíjaztatásomig mint matematika- és fizikatanár dolgoztsm és a kliscserkészek elnöke voltam. Azután huszonegy éven keresztül lalkész voltam az appenzelli Walzenhausenben és mellékesen két kapucinus apácakolostort irányítottam. Önéletrajzot ezért csak itt Rapperswilben írtam. Hogy a rendfőnöknek legyen valami a kezében a temetésemkor, amihez tarthassa magát. Hogy elhamvasztanak-e vagy eltemetnek, az nekem tökmindegy. De valószínűleg el fognak hamvasztani. Itt van nekünk egy kriptánk és abban már nincs sok hely. Ezenfelül valamennyiünknek mindig sok a dolgunk. Egy0ikünknek itt kell misét mondania, másikunknak ott. Ezért jó dolog, ha az ember a napot a búcsúztatáshoz szabadon választhatja meg. Egy urnával ez persze könnyebben lehetséges, mint egy

holttesttel. Azt írtam tehát: „Mindkettő lehetséges, a rendfőnök kívánsága szerint.”

Noha én mindig kolostorba akartam vonulni, a szükségletem erre nem volt mindig egyformán kifejezett. Mindenek előtt, amikor idősebb lettem és lányokat ismertem meg. Amikor végül is a kolostorba utaztam, egyikük kikísért a pályaudvarra - hogy elbúcsúzzék. De akkor már elhatároztam volt magamat. Egyetemi hallgató voltam többek között a disentis-i kolostorban a bencéseknel. Egyike az ottani tanárainak azt ajánlotta, menjek a kapucínosokhoz. Ismert engem és éazrevette, hogy én a bencések számára túl kevés voltam ünnepélyes. Igaza volt, a tömjén és az egész hóbelevanc nekem túl merev volt. Ez nem felelt meg a hangulatomnak.. De a kapucínusoknál is nagy volt a szigorúság. Akkoriban még a régi stílus járta, és én meglhetősen nagy zajt csaptam - mint egy vadember csörtettem föl a lépcsőn és effélék. Még ma is csodálom, hogy a próbaidőt megálltam.

Igazából jelen, amikor valaki meghalt, nem voltam gyakran. Néha hívtak ugyan, az igaz. De legtöbbször nem is voltam egészen biztos, hogy az illető még él-e vagy sem. Nemrégiben elhívtak egy asszonyhoz. Mérgesen fogadott, amikor megérkeztem, valahogy keserűen. De akkor azt mondtam neki, hogy minden rendben van és semmitől sem kell félnie. „Nem vagy egyedül, Jézus elkísér téged”, mondtam neki. És akkor hirtelenül elmosolyodott. A haldoklóknak jót tesz, ha az

ember ilyesmit természetes bizonyossággal mond.

Számomra is rendben van, ha valaki velem van, amikor is rajtam van a sor - azaz: feltéve, hogy racionálisan viselkedik. Komolyan támogatnia kell a hitemben és bátorságot önteni belém. Lelkészként néha fel kell tennie az embernek a kérdést önmagával szemben: Mennyire echtenek ezek a mondókák, amiket kiadsz magadból? Ha meghalok, olyasvalaki legyen velem, akit echtenek tartok. Fontos, hogy szívből jöjjön, amit mond. Máskülönben még halálomkor is azt gondolnám.'Na, hagyd ezeket a szövegeket!

A haldoklási folyamat során gyakran felszínre kerül, ami echt és ami nem az. Vannak emberek, akik még halálukkor is sötét gondolatokat táplálnak másokkal szemben. Ezeknek azt tanácslom: 'Imádkozz azokért, akik kínoznak, akkor szabadabb leszel.' Az, aki a másik emberért valamit tesz, fölényben van vele szemben. Aki az életével békében él, könnyebben hal meg. Vannak halottak, akik kifejezetten boldognak néznek ki. Az ilyeneknél néha arra gondolok, hogy az embernek a legutolsó darabkán, az úton majdnem holt és halott között, talán még egy megvilágosodásban van része.

A tisztítótűzben viszont nem hiszek, ezzel nehézségem van. Hogy az ördögben vezekeljen valaki ötszáz napon keresztül a tisztítótűzben, ha a túlvilágon egyáltalán nincs idő és tűz? Ezek elvégre csak fka

fizikai világból származó fogalmak.

Minden teológiai szövegnél és dogmánál emlíkeztessük magunkat arra, hogy mi a mennyei dolgokat csak földi tükörben vagyunk képesek szemlélni. És az meglehetősen homályos. Ez a belátás nem egy töprengéstől megóvhatott volna bennünket. Sőt, talán még vallásháborúktól is.

Amióta 80 vagyok, van egy E-bike-om. Mindig sok sportot űztem, futballoztam és hegyi túrákat csináltam, sieltem és úsztam. Most az E-bik-kal megyek a községekbe, amikor vasárnaponként misét mondok. Ez szép dolog.

Mivel huszonegy éven keresztül lelkész voltam, rengereg prédikációm van raktáron. Minden vasárnapra egy, szépen elrendezve különböző mappácskákbán. Amikor meghalok, mindegyiket magam mögött hagyom. A haláltól egyre kevésbé félek. Az az érzésem, hogy életem során mindig pontosan ott voltam, ahol a jóisten akarta. Ha azután mennem kell, az is rendben lesz.

Meggyőződésemm ellenére, hogy mindig a helyes ponton vagyok, életemben egy párszor át kellett verekedni magam. Például amikor a teológiai tanulmányaim után még természettudományokat kellett hallgatnom, mert rendünk kerületének e területen

tanárookra volt szüksége. Ugyanakkor szívesebben lettem volna germanista vagy művész. Itt Rapperswilben is nehéz dolgom van. Kis közösséget alkotunk, heten vagyunk össze-vissza. A legközelebbi tíz évvel fiatalabb nlam és a legfiatalabb csak 54 éves. Ez egy más generáció, teléológiaiilag is. Ennek ellenére bízom abban, hogy itt jó helyen vagyok. Amikor most két éve ide érkeztem, azt mondtam: Most már nem kell elköltöznöm. Innen ti fogtok engem kicipelni.

5. Charles Probst, szül. 1930

Keresztül-kasul halmozódnak itt a dolgok: órák, ládácskák, figurácskák és a padlón három szőnyeg egymáson. A legtöbbjét Charles Probst távolsági utazásai során távolkeletről hozta magával. A ma 89-éves férfi egy szófán ül berni lakásában és hatásos jókedvvel mesél az életéből. Miután éveken keresztül hallgatott, ma már mesélhet gyerekkoráról mint szakmánybérben dolgozó fiúról.

„Soha nem neveztek a nevemen. Mindig csak „a fiú“ voltam. Mint már a nagyapám és az anyám is, ,elszegődött’-nek számítottam. Amikor anyám 19 éves volt, teherbe esett - a paraszttól, akinél dolgozott. Erre elküldték. Kilenc hónappal később törvénytelen gyerekként a berni szülőotthonban jöttem világra. Nem sokkal születésem után tüdőgyulladást laptam. Amikor

újra jobban lettem, megvonták anyámtól a gondozás jogát. Először egy bölcsődébe kerültem és később egy tanyára a berni Lyssachban. A paraszt Büttikofernek, aki ott gazdálkodott, négy lánya volt. Úgy nevelt, mintha a saját fia volnék. Akkoriban azt hittem, hogy a parasztok az édes szüleim. Ez volt a legboldogabb idő az életemben: vasárnaponként a paraszt Büttikofer néha vacak biciklijének a kormányrúdjára egy krumplizsákot tekert és felültetett rá. Elment velem a földekre és mindent megmutatott s elmagyarázott nekem.

Később minden kiderült. A nővérek és én valami miatt veszekedtünk, és egyikük megütött. Azt mondtam, ezt megmondom anyámnak. „Neked egyáltalán nincs is anyád”, válaszolta ő. Így kiderült, hogy én nem vagyok az édes fiúk. Elkezdtem sírni és kiabálni és kiszaladtam az udvarra. Ott nekiszaladtam egy fának. Elestem és még hangosabban kezdtem el kiabálni. Akkor ismét a házba rohantam, tönkre akartam magam tenni. A bejárati ajtó mögött volt leállítva a hosszú puska. Azt beledugtam a számba. De túl kicsi voltam, semhogy el tudtam volna sütni. Így hát újra ki kellett vennem a puska csövet a számból. A lövés csak az egyik ujjamat horzsolta fel. A durranás szinte megbénított. A nevelőanyám kijött, tudta, mi történt. Kivette a fegyvert a kezemből és visszaállította a helyére.

Tudom mindmáig, hogy nem kell sok a halálhoz. Csak le kell húzni a ravaszt. Az öngyilkosság egy szóba jövő variáns a számomra. Az utóbbi időben problémáim vannak a lábaimmal, a vérkeringésem nem működik kielégítően. Egy ismerősömnek hasonló volt a helyzete

és végül egy lábát amputálni kellett. Erre megölte magát. Mielőtt nekem amputálnák a lábamat, én is ugyanazt fogom tenni. LEGSZÍVESEBBEN AZONBAN EGYSZERŰEN VALAMIKOR ELALUDNÉK ÉS NEM ÉBREDNÉK újra FEL. NEM FELTÉTLENŰL ágyban, nem, az lehetne bárhol. Ezért van a „sírkövem“ mindig a nyakam körül, az azonosító érmém a katonaságtól. Így senkinek sem kell tünődnie, ki ez az ipse, ha valahol megtalál.

Hat éves koromban aztán elkerültem a Bütikover paraszt bácsitól. A kötelező himlőoltás után súlyos kiütés miatt kórházba kellett mennem. Bütikover bácsi azonban távollétem alatt valakit akart helyettem, aki segíteni tudott neki - én elvégre a szolgája voltam. A gyámom tehát mást állított a helyemre. Így amikor elbocsájtottak a kórházból, nem mehettem hozzá vissza. A Bütikover bácsi ugyan szívesen visszavett volna. Ő maga mondta, hogy jobban megfelelek, mint az új ember. De nem engedték meg, hogy visszamenjek. Ennek utána nálam minden rossz útra terelődött. Igen, itt lepottyantam az ördög szekereéről.

Én nem félek egyáltalán a haláltól. Halott halott, ebből nem csinállok magamnak nagy ügyet. Az után nincsen semmi. Akkor mindennek vége van. Schluss. Az egész hit-marhaság csak emberi kitalálás, pontosan: fantázia.

Nem beszélek senkivel sem a halálról, legföljebb bizalmasan. A lányomnak például elmondtam, hogy nemsokára különböző dolgokat magam szeretnék

meghatározni. Ezen a testamentumomat értettem. Ebben az évben részletesen fel akarok készülni a halálomra. Nem akarom, hogy a gyerekeimnek kelljen itt mindent elrendezniük. Megfogalmazok egy végrendeletet és minden egyebet meg fogok szervezni. Mág a borítékokat is a gyászjelentések számára szeretném magam megcímezni , ha még az időből futja.

Az oltással kapcsolatos epizód után különböző helyeken éltem. Először más tanyákon és később javítóintézetben nehezen nevelhető fiúk számára, rossz magaviseletem és ágybavizelés miatt. Amikor 20 éves lettem, döntöttek arról, hogy továbbra is gyámság alatt maradjak-e vagy sem. Szabadjára nem engedtek. A keresetemből csak egy rész került a pénztárkönyvemre - a többit a gyámom kapta meg. Írtam a hatóságnak és végül is szabadjára engedtek. A pénztárkönyvecskémet azonban sohasem kaptam kézhez.

A halál egy természetes folyamat, soha nem foglalkoztatott különösebben. Első alkalommal temetésen akkor voltam, amikor két osztálytársamat halálos baleset érte. Ez azonban nem érintett. Következőként egy fiú halt meg, akivel a javítóban fej fej mellett aludtam. Ő valószínűleg cukorbeteg volt. Ez sem érintett.

Az egyetlen haláleset, amit a szívemre vettem, Bütikofer paraszt bácsié volt. Tanonc voltam, amikor meghalt. A gyámom tudta, hogy mennyire csüggtem rajta. Ennek elenére csak akkor értesített, amikor a

temetés már lezajlott. Ekkor két napot dacoskodtam. Ennyi ideig tartott, amíg a hírt meg tudtam emészteni.

Később megházasodtam és két gyerekem lett. 31 éves koromban egy saját speditőrcéget alapítottam. Ez növekedett, voltak alkalmazottaim és mindig hat-nyolc szállító kocsim volt bevetésben. Egész keletet bejártam - Iránt, Szaudi-Arábiát, Irakot, Jordániát. Néha arra gondoltam: Te is egy pimasz kölyök vagy ám, elszegődtetett fiú voltál és most az egész világot beutazod! Egy eltölt életem volt, az igaz. De élni éltem, küszködtem és fenntartottam magam.

Hosszú autó-utaimon elég időm volt a gondolkodásra. Miben áll az én történetem? Vajon mi áll a gyámom aktáiban? És minden egyéb előtt: mi NEM áll benne? Ki vagyok én? Miután végül betekintést nyertem az aktáimba, sok minden mozgásba jött. Mi elszegődtetett gyerekek egy hálózatba tömörültünk és létezik egy kiállítás erről a témáról, aminek a létrejöttében én nagyon aktív voltam. Több mint tízezer van belőlünk, akik még életben vagyunk. Csak kevesen közülünk kaptak kártérítést az államtól. Magam én egyike voltam a legelsőknak, akik megkapták a pénzt. Nem sokat, néhány ezer frankot. Hallgatási pénznek nevezzük ezt. Amikor a téma ,elszegődtetett gyerekek‘ közismertebbé vált, a lányom egyszer azt mondta nekem: ,Sohasem meséltél erről.‘ Ez igaz. Félttem, hogy hátrányos megkülönböztetésben lenne részem. Félttem, hogy mint embert ,megsemmisítenek‘.

Ma kapcsolatom van egy asszonnyal

Görögországban. Elvégre már régóta elvált vagyok. Vele beszéltem arról, mi lenne, ha én Görögországban halnék meg. Arra lyukadtunk ki, hogy a kremáció lenne a legegyszerűbb. Egy urnát könnyen lehet Svájcba küldeni. Egy holttest esetében ez nehezebb lenne: először a tetem egy cink-koporsóba kerül, amit le kell forrasztani. Ezt azután egy fakoporsóba teszik. Ez néhány ezresbe kerülne. Ami a halált illeti, jól vagyok informálva. A pénz itt is szerepet játszik.

Mindannak ellenére, ami az életemben velem történt, Svájcban szeretnék eltemetődni. Egy kisit mégiscsak hazafi.vagyok. Amikor a világban 'ide-odavitorláztam', megállapítottam: A halál után nincs ugyan semmi sem, de itt Svájcban egy paradicsomban élünk.“

6. MARGRIT BIGLER-EGGENBERGER, szül; 1933

Jogot tanult, ügyvéd, docens, bírónő lett - és mindez még mielőtt egyáltalán szavazati joga lett volna. Amikor ez 1971-ben megváltozott, Margrit Bigler-Eggenbergert már nemsokára megválasztották Svájc első szövetségi bírónőjévé. Ma a 86-éves hölgy egy öregségi lakásban él St. Gallen városszélén. Még mindig inkább túl kevés ideje van, mint túl sok. Többek között azért, mivel túl sok olvasnivaló létezik, ha az embert érdekli a világ állapota.

„Jövő héten felszámolják a lakásomat Lausanne-

ban. Közvetlenül a szövetségi bíróság fölött helyezkedik el. Csodálatos kilátása van az embernek a tóra. Észvesztően szép. De lassan teherré válik. Az út Lausanne-ig hosszú, a lakás az ötödik emeleten van és nincs lift - sajnos.

Ami a pályámat illeti, soha nem terveztem semmit. Ez akkoriban nekem mint nőnek nem is volt lehetséges. Minden átklás, ami szavazati jog kellett, le volt zárva előttünk. A nők egyszerűen semmit sem számítottak. Később aztán, amikor az SP (a szocik) szövetségi bíróságon jelöltek, egy igazi kampány indult ellenem. Aki nőként a férfiak területére be akart kerülni, azt a sajtó szidalmazni kezdte. Még szövetségi bíróságot is voltak kollégáim, akik évekig kereszül nem voltak hajlandók velem beszélni. Wz nem volt egyszerű a számomra.

Ami segítségem volt, az a dacosságom. Valahogy mindig egyáltalán fantasztikusan feldühített, hogy nekünk nőknek háttérben kell lennünk. Éez, noha én csoda szívesen dolgoztam. Nekem bírónőnek lenni gyke a gyáltalán a legszebb foglalkozásoknak.

Ha az ember öregebb lesz, jobban tudatára ébred az élet végességének.- a dolgokat elengedni elképzelhetetlenül nehéz. Elképzelni, hogy az ember egyszerűen már nem létezik, - ez egy meglehetősen borsos gondolat, ha az ember belemélyed. De nincs értelme vég nélkül tündögni a dolgokon. A halál egyszerűen egy tény, schluss passz.

Anyám viszonylag korán rákot kapott. Két nappal az ügyvédi vizsgám előtt egy szörnyű év után meghalt. Noha öt gyereke volt, a halála előtti időben gyakran magára volt utalva. Egyedül volt akkor is, amikor meghalt, tehát a családból senki sem volt vele, csak egy gondozónő. Anyám bizonyosan szenvedett attól, hogy közeledő haláláról senkivel sem volt módja beszélni. Manapság erre inkább van mód. Nekem van egy 104-éves barátnőm, vele könnyen tudok a meghalásról beszélni. Ő racionális, eszes nő. Az Isten szerelmére, ez egyszerűen része az életnek!

Visszatekintve az ember sok mindent megszépít, de nekem ténylegesen szép és szabad gyerekkorom volt. Niederutzwilben születtem, a második legidősebb öt gyerek közül. Nagymamám szintén velünk lakott a házukban és mindig velünk volt, ha a szüleim történetesen távol voltak. Sok zöld volt a környezetünkben. Egy nagynénink és nagybácsink a szomszéd faluban lakott és mi gyerekek gyakran látogattuk meg őket? Sétálás formájában, a 'gyerekocsijainkkal' Ha újfent valami szörnyű történetet hallottunk gyilkoságról vagy emberölésről, dobogó szívvel mindig útrakeltünk hozzájuk, ha félve is, de mentünk.

Gyerekkorom belenyúlt a háború idejébe. Mivel közel laktunk a határhoz, a polihikai menekültek legelőször nálunk bukkantak fel. Mi vidékiek a menekülteket különösebb akadályok nélkül átmenetileg be tudtuk fogadni és helyet biztosítani nekik, ahol tartózkodhattak és élményeiket elmesélhették. De

vigyáznunk kellett, hogy az emberek semmiről se értesüljenek..Nekünk gyerekeknek ez igen mozgalmas kor volt. Mindig volt valaki nálunk, akivel a szüleink vitatkozhattak. Mindig igen izgalmas dolog volt hallani, hogy mi mindent éltek volt meg az emberek és hogy hogyan képzelték el a jövőjüket. Az, hogy az ember hirtelen a maga otthonában sem lehet biztonságban és ráadásul még egy más országba kell mennie, szörnyűnek tűnt a szememben. Ez sokban alakított-formált engem.

Ha az ember elveszt olyan embereket, akiket szeretett, akkor az elképzelhetetlenül nehéz dolog mindenki számára. Be kell kapcsolni a rációkat, hogy ne süllyedjünk túl mélyre a gyászban. De vannak halálesetek, melyeket egyáltalán nem lehet feldolgozni. Anyámnál például ez nehéz dolog. Azért is, mert rossz a lelkiismeretem, mivel oly sokat volt egyedül, amikor rosszul volt. Voltaképpen majdnem minden halottamnál szerepet játszik a lelkifurdalás. Azon tűnődöm, hogy nem törődhettem volna velük többet, nem érezhettem volna velük inkább együtt.

Amikor tizenkét évvel ezelőtt a férjem meghalt, az nagyon nehéz volt a számomra. Az orvosok azt mondták, hogy a koncentrációs táborban eltöltött idejének késői következményeibe halt bele. A hiányos táplálkozás, az állandóan erőszaktól jellemzett helyzet - a szervezete tönkrement. Egy ponttól kezdve nem volt képes enni, semmit nem bírt lenntartani. A mesterséges táplálásnak, mondták, nem volt már értelme. Egy hosszú haldoklási idő volt.

Jól gondját viseltem. De a halála után arra gondoltam, hogy talán jobban is törődhettem volna vele.

Nagyon elégedett vagyok az életemmel. Alapjában véve mindazt megtehettem, amit meg akartam tenni. Mivel apánk mint szegény hegyi paraszt-fiú maga nem járhatott egyetemre, örült, amikor úgy döntöttem, hogy a kantonális iskolába iratkozom be. A kanti után később Genfbe mentem és még később a zürichi egyetemre, Ez helyes elhatározás volt, az egyetem mindig tetőtől talpig eltöltött. Annyira lelkes voltam!: ez egyik volt életem legszebb éveinek.

A férjemet akkor ismertem meg, amikor a disszertációm számára a berni szövetségi levéltárban aktákat tanulmányoztam. Volt egy szobám egy egyedülálló tanárnőnél és ő egy este meghívott fonduere. Így megismerkedtem a fogadott fiával. Egy héttel később ismét visszatértem St.Gallenbe, és akkor ő írt nekem. Így adódott az egész.

Zsidó menekült volt Mannheimből és gyerekként a családjával együtt koncentrációs táborba deportálták a pyrenaeusi Gursba. Az anyja, aki szintén deportált volt, mindent elkövetett, hogy a fiát a Svájci Gyereksegélyző révén kimenekítse a táborból. Végül is sikerült ez neki. A szülei ott elpusztultak.

1959-ben házasodtunk össze. Férjemnek és nekem nem születtek gyermekeink. Ezt sajnálom egy kicsit, de hát így lett. Másként rendezkedtünk emiatt be, ennek

ellenére szép életünk volt.. Néha még ma is beszélek vele, egy bizonyos intenzitása a viszonyunknak még ma is megvan. Jót tesz nekem, ha vele vitatkozom. Ha éjszaka kinn állok a balkonomon és a holdat látom és a csillagokat, arra gondolok, hogy ő ott ül odafent.

Elképzelem magamnak, hogy egyszer találkozhatunk. Szép lenne, ha az ember halála után a családjával újra egyesülhetne.

Ha reggel fölkelek, az újság már az ajtóm előtt fekszik. Kedves szomszédnőm hozza mindig. A világ állapota félelemmel tölt el. Valahogy fenyegető háborús veszély van a levegőben. A fegyvergyártás mindenütt meggyorsul és ugyanakkor a poliikusok, mint régebben is, igazi békemorgalmat nem hoznak létre. A médiákban mindig láthatók az államfők. És még mindig mindenek előtt férfiak. Ez feldühít. A férfiak uralnak minket - és ha megbolondulnak és a hősöket akarják játszani, akkor Isten legyen irgalmas nekünk.

A jövő számára már nincsenek terveim. Kivéve nyaralni menni, még mindig vállalkozó kedvű vagyok. De most közvetlenül a lakásfelszámolás áll előttem. Ez sok búcsúzási fájdalommal jár együtt. Szép időt töltöttem Lausanne-ban. Mindennek ellenére.“

7. PETER HORSCH, szül. 1921

A madáretető állomás az ablak előtt jól látogatott.

Itt Obereggenben (Kanton AI = Appenzell-Innerrhoden) a kertekben még jelen van a hó. Peter és Rosmarie Horsch együtt ülnek karosszékeikben a szépen rendbetett nappaliban. Amíg a 97éves férj elbeszél, a felesége (94) hallgatja . Szélütése óta beszélni már nem tud. Néha-néha valaminő hangot ad ki, elkezd sírni vagy nevetni. Ilyenkor a férje megsimogatja a karját vagy megszorítja a kezét.

„Ma valami egyszerűt csináltam: spagettit jófajta paradicsomzósszal és salátával. *És akkor elég sajtnak kell a spagettire vándorolnia, ugyebár?* Különböző dolgokat főzök, ezt az ételt is a rizzsel és a zöldborsóval. Azelőtt a főzésnél legfeljebb segítettem. Még régebben még azt se, akkor még volt szakácsnőnk. *Amikor feladtuk az üzletet, akkor te főztél, ugyebár?* És most én főzök.

2012-ben elestél és eltörted a combcsontodat. Nem sokkal ez után megütött a szél, ugyebár. Az orvosok azt mondták, hogy súlyos eset. Akkor már semmi sem ment: nem tudtál nyelni - mesterséges táplálás és ami azzal jár. Akkor arra gondoltam, hogy jobb lenne, ha meg tudnál halni. De azután meglehetősen gyorsan magadhoz tértél és rájöttünk, hogy meghalásról szó sem lehet. Most már jó néhány éve jól boldogulunk - azóta.

Reggel felkelek, kisegítam Rosmariet a vécére és reggelit csinálok. Akkor jön a Sptex (házi segítő szolgálat és megmosdatja és leápolja őt. *Azt élvezed, ugyebár?* Aranyos nők. Háromszor hetente én csinálok

az ebédet Máskülönben az ételt a Pro Senectutétől kapjuk, dobozban szállítva. És egyszer egy héten a menyüknél ehetünk. *Az is csodaszép, ugyebár.* Ezenkívül mosnom kell és a lakást rendbetennem, satöbbi. Nagyon is led vagyok kötve. Kedd délután jön egy nő, aki gondját viseli Rosmarienak. Akkor szabadságom van. Múlt nyárig akkor mindig sétálni mentem vagy eébicikliztem valahová – van elektrovelóm. De amióta itt a tél, nem csinálom ezt már.

A halál voltaképpen nem foglalkoztat minket különösebben, ugye. A meghalástól nem félünk. Ami utána jön, azt senki sem tudja, még a pápa sem. Létezik sok ember, aki fél a haláltól és attól, ami az után jön. De ha az embernek jó a lelkiismerete, akkor erre nincsen szükség. Az én életem jó volt - nagyjából és egészében. Szép dolog látni, ahogy minden tovább megy: a gyerekek szintén megházasodtak és gyerekeik is vannak és ezeknek a gyerekeknek szintén vannak gyerekeik.

Magam én Obereggben születtem, 1921-ben. Akkoriban a nők még otthon szültek. A szüleimnek egy drogériájuk és egy ital-üzletük volt, apám drogista volt. Mielőtt én megszülettem volna, két vagy három gyerekük meghalt. Azután jött három testvérünk és én. Az időkülönbségek közöttünk meglehetősen nagyok, négy vagy akörüli év. *Úgye, Rosmarie, nálunk aztán a gyerekekkel gyorsabban ment!*

Életem legszebb ideje akkor kezdődött, amikor Rosmariet feleségül vettem. Egy erdei ünneepségen

ismerkedtünk meg. Táncsal, bárral, satöbbivel. Az én családom ott a pálinkáért volt felelős, demizsonokban, ahogy az akkoriban szokásos volt. És én benéztem ebbe az ünnepségbe és egy kicsit táncoltam. *Akkor te is megjelentél, ugyebár, és az emberek bemutattak neked: 'Ez a Horsch úr', mondták. És akkor hazavittelek téged, ugye!* Később aztán nehezebbé vált a dolog. Egy héttel később ugyanis a feleségem Angliába utazott, hogy angolul tanuljon. Az után még a fivéréhez ment Genfbe, mivel megigérte volt neki, hogy segít egy üzlet átvételénél. Négy hónapot mindent összevéve el volt. Írtunk egymásnak és én mindig azt gondoltam: Ezt a nőt meg akarom tartani!

Később átvettük a drogériát és az italboltot és ezekhez még egy élelmiszerboltot is nyitottunk. Ráadásul még egy saját Citrot is a miénk lett, Oberegger Citronak hívták. Igen, sokat dolgoztunk. De sokat tudtunk utazni és kirándulni is. *Úgye, te kedves?* Minden évben elmentünk tizennégy napra nyaralni. Például kiránduló nyaralásra a Júrába. Barátokkal mentünk együtt, vendéglőkben éjszakáztunk. Ez nagyon szép volt, nagyon élveztük.

Az az érzésem, hogy egyszer majd elvágódom és akkor meghalok. Vagy pedig megbetegszem és akkor mégis egy darabot feküdnöm kell. Nem akarnám ez esetben, hogy az életemet mesterségesen meghosszabbítsák, ezt írásba is foglaltam. A legszívesebben azonban egy szép napon nem ébrednék többé fel. De ha én meghalok, az a feleségem számára nem lesz jó. Neki szüksége van rám, nagyon

kötődik hozzám. *Akkor te is szintén nemsokára meghalnál, úgye? Én beleegyeznék, ha én előttem halhatnál meg. Igen. Ha én meghalok, te egész egyedül maradsz. Akkor el vagy veszve.* Noha: akkor nekem most két hét szabadságom van, és a feleségem erre az időre, a 'falu-fészekbe' megy, ez egy gondozó otthon. A fél Oberegg már ott van, valamennyi torna-társnője például. Akkor én egy busz-utat csinállok, Németországba, Hamburgig, a Lüneburger Heidére.

A feleségemnek sajnos már nem olyan szép az élete. A lakásban a rollátorával egy kicsit tud mozogni, nem túl jól, de megy a dolog. De házon kívülre nem tud menni. De igen! Egyszer a nő, aki keddenként jön, a feleségemet egy rollstuhlba ültette és akkor sétálni mentünk. *Az szép volt, úgye!*

Nem készülök túl szorgalmason a halálra. A gyerekek tudják már, mi hol van és hogy mi akkor a teendő. A hagyatékunk fixálva van és én hamvasztást szeretnék. Nálunk a temetőben sírokat felszámoltak és ennek kapcsán jól megmaradt hulla-részek kerültek a felszínre. Most ugyan mindent magasabbra helyeztek és egy jó lefolyásról gondoskodtak - ennek ellenére, a hamvasztás biztonságosabb. A többi a fiatalokra hagyjuk. Nekünk nagyon jó a viszonyunk a gyerekekkel. Négy van nekünk. Tehát voltaképpen öt, de egy rövid idő után meghalt. Fogós szülés volt. Az érzésem az, hogy ott valami tönkrement. Amikor a Rémynk négy hetes korában meghalt, azt volt első találkozásunk a halállal. Az bizony nehéz volt. A feleségem számára nagyon nehéz. *Öt gyereket hoztál világra! Négy él még -*

méghez a nagyon is szívesen, ugyebár!

Már sok ember meghalt, akit ismertünk. Mindenkinek azonos a sorsa, senki sem maradt élve. A halál mégiscsak egyfajta megváltás. Mindig azt gondoltam: ha valamikor 70 leszek, akkor bizony öreg leszek. De aztán 70 lettem, 80 lettem, 90 lettem. A 100-at tehát nem kell feltétlenül szintén megélnem. Különösen most, amikor már nem tudok sok mindent csinálni, kivéve Rosmarieről gondoskodni. Igazán nem tartanánk annyira rossznak, ha meghalnánk. Tehát:

Ha te meghalnál nagyon szomorú lennék! És ha én meghalnék, te szomorú lennél. Ugyebár!

† Rosmarie Horsch-Hautle 2019 késő nyarán meghalt.

8. CECY RENATE de CARVALHO, szül. 1934

A nap besüt a téglablock hatodik emeletén lévő nappali ablakán. Három nagy absztrakt kép izmos színekben világít. Alattuk ül Cecy Renate de Carvalho (86). Mint minden többi paliszanderfából való designer-butor, úgy a szófa is braziliai életéből származik. Aki ma rajta ül, az a nagy ablak-homlokzaton keresztül Arlesheim (Baselland kanton) tetői fölött a Goetheanumig ellát. Amögött az őszi erdő terül el.

„Az évtizedek itt Svájcban teljességgel mások, mint a braziliaiak. Ez igen érdekes dolog: Brazíliában mindig többé-kevésbé ugyanazt látjuk, minden virágzik és

nagyvonalúan növekszik az egész éven át. Itt minden állandóan változik. A virágok pontosan nyílnak, pontosan ettől eddig. A szilvák pontosan ettől eddig érettek, az után nekik már befellegzett. Ripsz-ropsz. Ilyenek itt az emberek is. Meg kell, hogy mondjam, ezt mókásnak tartom - noha a svájciak pontosságára természetesen szintén csodálatraméltó.

2001-ben érkeztem Sao Paulóból Arlesheimbe. Akkor még a férjem Artur életben volt. A képek mögöttem a falon tőle származnak. Kiváló belső építész és művész volt. De jó üzletembernek nem volt nevezhető. Miután három lányunk egyik a másik után Svájcba költözött, Artur azt mondta nekem: ‚Ha a gyerekek most Európában élnek, akkor hát mi is odamegyünk.‘ Megkérdeztem, hogy miből méltóztatunk majd ott élni, brazil nyugdíjból? ‚Ó, fog az menni‘, így Artur.

A nyugdíjból ugyan nem futotta volna, de volt befektetett pénzünk. Abból éltünk annak utána.

Hat évvel ezelőtt Artur meghalt. Most a pénz elfogyóban van és a dolog kezd izgalmassá válni. Mi fog vajon hamarabb elfogyni - én vagy a pénz?

Artur portugál ember volt, tizennégy évvel idősebb énnálam. Akkoriban Sao Paulo 400 éves emlékünnepeén ismerkedtünk meg egymással. Én vezettem a publikumot az ünnepi kiállításon keresztül, németül, angolul és portugálul. Artur volt az, aki a kiállítást megtervezte és berendezte. Beleszerettünk egymásba - ahogy az történni szokott. Szüleim el voltak rémülve: egy művész - hiszen annak alig van harapnivalója. Emellett volt egy lánya és házas volt. Egy katasztrófa! Apám azt a feltételt állította fel, hogy egy

évig ne lássuk egymást. Ki akarta fundálni, hogy az érzelmeim eléggé tartósak-e. Van egy nagy levélrendezőm levélváltásunkkal ebből az időből. Akinek szerelmi dolgokban tapasztalata van, az tudja, hogy a szétszakítottság mindent csak szorosabbá csinál.

Én nem voltam jelen, amikor Artur meghalt. Ez éjszaka történt, a klinikán. Földi maradványai itt Arlesheimben, a temetőben vannak elföldelve. Röviddel halála előtt még festett. Egy bizonyos időponttól kezdve az volt a benyomása, hogy az apja mellette áll és vár rá, mialatt ő fest. Erről többször beszélt nekem. Apja mintegy eljött érte.

Artúrral ellentétben, aki úgy vélte, a teste oszoljon csak fel, én szeretném. Ha elhamvesztanának. Azt sem akarnám, hogy a temetőben temessenek el. Ebben a vonatkozásban wgy kicsit bizony idegennek érzem magam Svájcban. Mindazok között a ‚sviiccerek‘ közt, akiket nem értek igazából...na nem, közjük nem tartozom.

Ami az odatartozás érzését illeti, mindig eléggá őeccvhes voltam. Anyám zsidó családból származott és a késői 20as években Brazíliába vándorolt ki. Ott, a Sao Paulo-i Német Klubban ismerte meg apámat, és 1934-ben szülerttem én meg. Akkoriban kezdődött a hitléerizmus. Így történt, hogy én a németeknél a zsidónő voltam, a braziloknál a külföldi, a katolikusoknál a protrstáns - és a protestánsoknál sem voltam teljesen echt. Sidó nagybátyám nevetett és azt mondta: Te két szék között ülsz, de egyiksem igazából.

A hamvaimat akkor majd a természetbe temesslék. Valaha azt akartam, hogy szórják őket szét, de valak felhívta a figyelmemet arra, amit Rudolf Steiner ehhez

mondott: egy ember hamvai egyben tartandók, mivel azok erőforrást képviselnek a meghalt ember lelke számára. Mivel Steiner tanítása, az antropozófia számomra nagy jelentőséggel bír, utasítáomat erre fők megváltoztattam: nem szétszórni, hanem együtt-tartani és elásni. Ezt én megbeszéltem az antropozófikus keresztény közösség lelkészével, melynem én tagja vagyok: ez azonban meg van tiltva, mondotta. HUUUUH, megtiltva, megtiltva!

Megérdeklődtem tehát a dolgot a községnél. És mint ahogy az ilyesmi Svájcban szokásos: ugyan a Solothurn kantonban, ahol a lelkész kiismeri magát, ez meg van tiltva. De itt, nálam Baselland kantonban megengedett. Persze csak akkor, ha a hamvak a körülötte lévő ládikó nélkül kerülnek a földre. De énnekem nem kell semmiféle ládikó. És olyan hely sem, ahova az emberek virágot hoznak vagy effélét. Nem bizony! Az emlékemet őrizték meg a szívükben.

Az antropozófiához 22 éves koromban kerültem. Tanulmányozása a megismerés egy útja: Rudolf Steiner tanai rendet hoztak a gondolataimba. A világunk több, mint az, amit látunk. Eekben a spirituális képzetekben otthon érzem magam. Nemcsak én magam, az emberiség is, sőt a világ is bennük védve-rejtve-tartalmazva van. A szellemből jövünk és ismét a szellemhez fogunk visszatérni - az út a kettő között a spirituális fejlődés.

Én magam megéltem, hogy ily módon mennyi minden összepasszol. Amikor fiatal asszony voltam, meghalt a nagyanyám. Akkoriban a családból senki sem volt rajtam kívül Sao Paulóban. A nagyanyám tehát eszméletét veszítette, és egy hét múltán végre valahára

megtaláltak. Amikor végre nála voltam és a kezét fogtam, urolsót sóhajtott. ‚Heeeeeehhhh‘ - Így hangzott az? kilehelte a lelkét. A nagyanyám várakozott addig, amíg ott voltam nála. Ez volt az első alkalom, hogy megéltem, hogy milyen az, ha valaki meghal. Nagy élmény volt.

Félni a haláltól nem félek. Amit mi halálnak nevezünk, az az antropozófiában megszületés a szellemi világban. Ha az ember spirituális képzetekkel és egy bizonyos vallásosságtól körülvéve élt, akkor felismeri a halál pillanatában, hogy Gábiel, a halál angyala közeledik az emberhez. Ennek egy nagyon boldogító élménynek kell lennie. Az ember érzi, hogy visszatérőben van a szellemi hazába. Egy új út kezdődik, amelyen sok munka vár az emberre. Az embernek elmúlt életét fel kell dolgoznia elmúlt életét. Csak ez után fejleszti ki magában lassanként a kívánalmat a reinkarnáció után, és jut végül is emberként ismét a Földre.

A halál tehát nem szörnyűség. Ami nekem gondot okoz, az a szenvedés, ami a halálhoz vezethet. Az ember nem képes előrelátni, milyen lesz majd ama pillanata az elhalálpzásnak, amelynél az ember még fizikai testében tartózkodik. Ebben a vonatkozásban nem vagyok bátor típus. Mindig gondokat csinálok magamnak. Amikor nemrégiben alvágódtam - nem volt veszélyes, hála isten, de hmm, igen... Az ember soha sem tudhatja, mi minden történhet még vele. Mindezideig sok boldog periódus volt az életemben, sok boldog pillanat. Például a gyerekeimmnel. Tehát ez voltaképpen mindmáig tart: jó dolgom van. Egyedül a kilátás a nappalim ablakából itt csodálatos.

Amióta Svájcban élek, nem voltam egyszer sem újra

Brazíliaiban. Az emberek kérdezik, hogy nem vágyakozom-e oda. Azt nem! Egész életemet elvégre ott töltöttem. Most itt vagyok és örülök, hogy itt lehetek. Az embernek nem kell elvégre egyszerre mindenütt lennie.“

9. WERNER ARBER, szül. 1929

A papírrakások között Werner Arber a Rajnára lát ki. Barnás zölden tolulnak át a vltömegek a Dreirosenhíd alatt. A mikrobiológus és genetikus Arber Íróasztalánál ül a régi bázeli biocentrum legfelső emeletén lévő irodájában. Circa egyszer egy héten a 90 éves tudós itt tartózkodik. Ahhoz, hogy dolgozzék. A nóbeldíjas Arber háromszobás lakásban lakik a város peremén. A felesége hozza őt ide mindenkor - Werner Arber maga már nem vezet.

„Egy többlakásos házban lakunk, a hatodik emeleten. Onnét is ragyogó a kilátás. Lakásban az embernek több kontaktusa van a szomszédokkal, mint egy családi házban. Régebben, amikor a gyerekek kicsik voltak,

feleségem számára ez fontos volt. Minr egyetemi professzor mindig sokat dolgoztam.

Öregkorban az embernek nem egy dolgot el kell engednie. Például három évvel ezelőtti szívinfarktusom óta nem egy dolog terén korlátozva vagyok: az utazás jobban fáraszt mint korábban és kevesebb előadást tartok. Nem vagyok már képes annyit dolgozni és koncentrálnom kell arra, ami lényeges. De ezt ellentmondás nélkül elfogadom. Nagy a hálám életem hosszúságáért. Boldog vagyok a családommal. Nem bántem meg semmit sem. És tudatában vagyok annak, hogy meg kell halnom.

Egy tanyán nevelkedtem fel a Wynentalban Aargau kantonban. Anyám egy marhakereskedő lánya volt és apám parasztfiú. Ez tehát jól passzolt. Ezenkívül volt egy nővérem és a felső emeleten lakott a nagyapám. Már korán besegítettem a gazdálkodásban. Például a gabona-aratásnál segítettem. Ezt élveztem. De a fákon is szívesen kúsztam-másztam. Amikor még kicsi voltam, a létrával felmásztam a fatörzsre és onnan kikúsztam az ágakra. Később az almaszüretnél segédkeztem. Ezenkívül volt egy saját vetési területem, ahol magam főzeléket termesztettem. A krumplikat különösen

favorizáltam.

Már sok évvel ezelőtt elkezdtem a halálon gondolkodni. Azért is, mert a munkám révén sokat tudtam a fejlődés folyamatairól. Akinek utódai vannak, az nem fog örökké élni - ez egy alapfogalom. Ha örökké élnénk, nemsokára nem lenne már hely a Földön és nem lehetnének többé gyerekeink. Akkor fejlődésünk veszélyeztetve lenne. Darwin óta tudjuk, hogy a génmutációk az élőlények számára lehetővé teszik, hogy a véletlen elve alapján alkalmazkodjanak a mindenkori életfeltételekhez. Minden élőlénynek meg kell, hogy legyen a lehetősége arra, hogy szaporodjék és egy új mutációt kipróbáljon. Az emberiség fejlődésének érdekében is halunk meg. A halál szükségszerű, értelemmel rendelkezik.

Noha apámnak mindig szívesen segítettem, nem szerettem mindefajta munkát egyformán. Nem tanultam meg például soha sem fejni - noha a teheneket mindig szerettem. Nagy lelkesedéssel figyeltem, ha egy tehénnek borja született. Ennek ellenére: amikor egy bizonyos kort elértem, anyám úgy találta, hogy mégiscsak szép lenne, ha belőlem lelkész lenne. Nagyon jó lelkészünk volt a községben, aki az

iskolában hittant is tanított. Elkezdtem tehát latint is tanulni. Amikor aztán Aarauban a kantonális iskolába kerültem, rájöttem, hogy még ógörögre is szükségem lenne. De ez már túl fárasztó volt nekem, a tanár túl szigorú volt. Emellett akkor már a természettudományok iránt is felkelt az érdeklődésem. Így hát az ETH-ra mentem Zürichbe.

Nem félek a haláltól. De nagyon is segítségemre van, hogy a munkámnak és az életemnek hosszútávú kihatása van. Egyfelől itt van a kutatómunkám, mely a modern molekuláris genetika számára alapkövet rakott le. Másfelől itt vannak a gyerekeim. Magukban hordozzák az én öröklési információimat és a feleségeméit is. Tulajdonságainkat tehát továbbadjuk - a halálunkon túlmenően. Akkor is, ha ezekhez állandóan új öröklési információk is hozzájönnek, nem kerül sor a réginek, tehát az enyémnek a behelyettesítésére. Ez mégiscsak szép gondolat. És azután még itt van a nevelés. Mi emberek sok éven keresztül együtt élünk a gyerekeinkkel. Ebből is magukkal visznek valamit és azt később továbbadják a maguk gyerekeinek.

Egyetemi éveim lezárása után először Genfben tovább kutattam és később egy évre Kaliforniába

mentem. Onnan ismét Svájcba hívtak, hogy egy kis munkacsoportot vezessek. Ez nagyon jól bevált. Már az első év folyamán rábukkantam a restriktív enzimokra. Ezeknek a kutatásáért később nobeldíjat kaptam.

A legszebb dolog az életemben azonban a házasság volt feleségemmel, Antóniával. Münchenben ismerkedtünk meg egymással. Egy kongresszusra voltam hivatalos, és valahogy útközben nem sikerült a vonatban megvacsoráznom. Amikor megérkeztem, ezért egy vendéglóba vittek. Ott ült későbbi feleségem egy kolléganővel és így ismerkedtünk meg. Egy évvel később összeházasodtunk. Ekkor én már 37 éves voltam. Két évvel később megszületett első kislányunk Szilvia és hat évvel később Karolina.

Ha valaki meghalt, azokat kell vigasztalni, akik még élnek. Néha sikerül ez és néha nem. Egy barátnőnk nagyon szenved, amióta a férje meghalt. Nálam a gyász nem tart sokáig? A temetéssel a halál bizonyos mértékig le van zárva. Ami bennem megmarad, ha valaki meghal, azok a jó emlékek.

Gyerekkoromban azonban valami rosszat éltem meg a halállal kapcsolatban. Akkoriban tavasszal a réteken mindig (Habermark)-ot gyűjtöttünk és abból

főzeléket főztünk. Nagypám házvezetőnője tévedésből a mérges őszi kikerich leveleit gyűjtötte össze. Nagypám ezen éték miatt meghalt, a házvezetőnp maga alighogy élte túl. Ekkor éltem meg, hogy az ember olyan szerencsétlen lehet, hogy egy ilyen balesetbe belehalhat.

Nem egészen egyszerű a hagyatékomat elrendezni. Noha már több mint húsz éve nyugdíjban vagyok, de nagyon sokra tartom, hogy még mindig megvan a lehetőségem a munkára. Circa egyszer egy héten rövid időre a biocentrumba megyek. Vagy egy tudományos cikken dolgozom vagy rendet csinállok és a papírjaimat rendezem. El kell döntenem, mi hova kerüljön. Az állami levéltár és ez egyetemi könyvtár felvették a kapcsolatot velem és megkértek, hogy a fontos dokumentumokat juttassam el hozzájuk. Ezt meg fogom tenni. Ők mindent átnéznék és eldöntik, hogy mit tartsanak meg. A többit kidobják. Ez helyes stratégia.

Engem vallásosan neveltek és a kereszténység még mindig példaképem. Ami nekem tetszik, az a szentháromság. Jézus ember volt, neki - mint valamennyiünknek - meg kellett halnia. Amíg élt, megmutatta nekünk, hogy funkcionál egy jó élet e

Földön. A Teremtő és a szentlélek ezzel szemben nézetem szerint a mindenségért felelősek. Amikor az ősrobbanás megtörtént, e kettő magára vette a felelősséget az élet építőkövei számára. Ezeknél az építőköveknél egyébként nem a nagy molekulákra gondolok, hanem az atomok részeire. Ha én mármost meghalok, akkor ezeket az alap-építőköveket ismét visszaadom és azok hozzájárulhatnak valami új létrejöttéhez. Ez lehet egy növény vagy egy kukac. Nagyon megnyugtatónak tartom, hogy tudhatom, hogy ezeket az alapvető építőköveket ismét leadom. Ez számomra a feltámadás. Ebben a szemléleti módban mentve érzem magam.

Ha elgondolkodom a halálról, a magam számára jó megoldásokat találtam. Meg kell halnom és én nem tűnődöm azon, hogy az hogyan fog végbemenni. Hálás vagyok, hogy 90 éves lehettem. És tudom, hogy nem leszek 120.

Mi emberek egy viszonylag rövid és intenzív életet élünk. Voltaképpen mindannyiunknak egy a sorunk, az állatoknak, a növényeknek és a baktériumoknak egyként. Ezt egyszerűen nem észleljük olyan helyesen, mivel a mezők mindig zöldek - de valójában egy állandó

jövés és menés uralg.

De neuem még van egy kicsike trevem. És a feleségem ezenkívül tizenegy évvel fiatalabb nálam. Számomra tehát nagyon is kellemes lenne, ha még egy időcskét élhetnék.“

10. Liliane und Willi Baur, szül. 1930

A sirályok rikácsolva köröznek. A nappali ablakán keresztül a bázeli Rajna-kikötő darui láthatók és távolabbra Francia- és Németország. Immár tizennyolc éve van annak, hogy Liliane és Willi Baur ide, ebbe az öregkori lakásba költöztek a Wiesendammi központban. Ésszerű megfontolás alapján. Most még teljesen önállóan élnek. Csak nagynéha ebédel a két 88-éves ember az öregkori központ vendéglőjében. Pontosan akkor, ha valami finom van az étlapon: borjúmáj, pacal - ilyesfélék.
Willi. Windig szombaton intézzük el a komissióinkat az egész hétre. Akkor egyben a Migros-vendéglőben ebédelünk.

Liliane Azoknak egy saláta-büffjük van 15 fajta salátával. Nagyon jók.

Willi Windig azt mondtam: ha 70 vagyok, beköltözöm egy aggok lakásába. Méghozzá egy olyanba, ami egy gondozó otthonhoz tartozik. Ezt keresztül is vittem.

Liliane Mindig azt mondom: még sokáig megmaradhattunk volna a régi lakásunkban! De így is

jól jártunk.

Willi Nekem egy igen aranyos feleségem van. Nagyon is megértő. Két lábbal áll a földön. Mindig összetartottunk.

Liliane Van egy fiúnk is, egy menyünk és két unokánk. Mindannyian nagyon kedvesek és rendesek. A fiúnk egyszer azt mondta nekem: ‚Szeretnék olyan boldog lenni, mint te apuval.‘

Willi 66 éve vagyunk házасok. Tavaly a bázeli község házába apéróra voltunk meghíva, 65 éves évfordulónkra. Az ember kap egy ónserleget. A 70-esre ők jönnek az ember lakására. Dehát nem tudjuk persze, hogy azt megéljük-e.

Liliane Én Willihez újra hozzámennék. Mindig boldogok voltunk. Akkor is, amikor szegények voltunk.

Willi Mindketten 1930-ban születtünk és mindig spórolnunk kellett - jöttek a háborús évek.

Liliane A szó szoros értelmében szegények voltunk.

Willi Mindenütt spóroltunk, mindenek előtt természetesen a nyaraláson. Nyaralási időben otthon maradtunk. Villamossal vidékre utaztunk, kis hátizsákkal. Kenyér volt benne és talán egy darab sajt. Aztán sétálgattunk - és amikor a hátizsák kiürült, megtöltöttük fával, mert odahaza fafűtésünk volt. Vagy hullott gyümölcscsel. A helyzet szerint döntöttünk mindig.

Liliane Jó hosszú ideig tartott, amíg első alkalommal nyaralni mehettünk. Akkor Nidauba mentünk a nagybácsimhoz és a nagynénémhez. Három napra. Nem kellett semmit sem fizetnünk, nagyon kedvesek voltak. Néha küldtek nekünk egy darab szalonnát vagy valami főzeléket.

Willi Valamikor később egy Reka-nyaralólakásba

mentünk. És később még egy autót is tudtunk magunknak venni. Egy VW-Kaefert, 1963. Használtat persze, egy kéket. Tolótetővel. Ilyesmire fiatal éveinkben nem is gondolhattunk volna. Olyen időket éltünk meg, amikor egyre jobban ment a dolgunk.

Liliane Itt Kleinhüningenben nőttem fel. Három fivérémmel és szigorú anyámmal. Mindig azt mondta: „Neked nem tudok semmit sem adni. Mindent a fiúknak kell adnom.” Ezt még ma is hallom. Én voltam a legfiatalabb. Mindannyian azt hitték, hogy el vagyok kényeztetve. De nem így volt. Egyáltalán nem.

Willi Két éves koromban elvesztettem az anyámat, agyhártyagyulladás volt. Először anyai nagymamámnál nevelkedtem, azután apai nagyanyámnál. Amikor az apám újra megházasodott, hozzá kerültem. Született még három féltestvérem, én mindig az ötödik kerék voltam a kocsin.

Liliane Willi mostohafivérei közül egy él még. Amikor meglátogatjuk, azt mondja nekem: „Willi egy szerencsétlen flótás volt. Valamennyiünk helyett mindig ő kapott pofonokat!”

Willi A lehető leggyorsabban el akartam kerülni hazulról.

Liliane Nálam minden úgy alakult, ahogy alakulnia kellett. Soha nem volt egy fia kívánságom sem. Csak egy dolgot tudtam mindig: az én gyerekem nem fog annyi flemmet kapni, mint én gyerekként. Ehhez aztán tartottam is magam. Ma fiúnk minden hsséten telefonál és kérdezi, hogy vagyunk. Mindig azt mondom: „Georges, amíg nekem apu megvan, jól vagyok.”

Willi Természetesen beszélünk a halálról. Példul azt mondjuk: „Azt persze már nem fogjuk megélni.” Vagy azon tünődünk: „Megéljük azt még?”

Liliane A fiúnknak azt mondtam: ,Georges, hamvasztatni akarjuk magunkat és azután közös sírba, apu és én. Akkor a sírgondozásról gondoskodva van.‘ A Georges és a felesége ugyanis a városon kívül laknak.

Willi Ez esetben az ember egy lyukba kerül a talajban, az ember nem tudja pontosan, hol. Néhány év múlva, kiszívják az embert és eltüntetik. De a mező jól néz ki a sok virággal. És vannak táblácskák, amin a nevek állnak.

Liliane Mindig egyszerűen éltem és egyszerűen fogok meghalni is.

Willi Félni nem félünk a haláltól.

Liliane Az ember élt elvégre valamikior, tehát le is kell lépnie. Sok ember nem is lesz olyan idős, mint mi.

Willi Legszívesebben egyszerűen elaludnék.

Liliane Ha a Willi él még, amikor meghalok, csak azt kívánom magamnak, hogy akkor mellettem legyen.

11. ANNIE AKUAMOA, szül. 1935 (Az értelmetlen kérdőjel pontosvesszőt jelent!)

Annie Akuamoa önmagáról nem különösen szívesen beszél. Mindenek előtt a nehéz pillanatokról nem az életében. És ami a halált illeti: ezt pláne mint beszélgetési témát felőle az ördög is elvihetné.

Mezitláb ül a 85-éves asszony bázeli háromszobás lakásának a pamlagán. Amíg a hajdani szülésznő és mütős asszisztensnő gyermekkoráról mesél

Ghánában, kinyitja az ölében fekvő rózsaszínű bársonypárna cippzárát. Óvatosan húzza ki, ami benne van.

Hát tessék: anyám haja. Az egész egyetlen hajvágás alapján. Csodaszép haja volt. „Add nekem”, mondtam, amikor látogatóban itt volt Bazelben, „akkor mindig nálam vagy”. Ha hiányzik nekem, előveszem a haját. Még ma is. Az jót tesz. A szürke csíkot a fejem közepén tőle örököltem. Ez nem festett, ez echt. Már mint fiatal asszonynak megvolt ez nekem. Anyám azt mondta: „Hagyd ezt így. Ez szép.” Meg is hagytam így.

A halálról nem óhajtanék beszélni. Az nekem túl sok lenne. Mindenki meghal elvégre, mit kelljen ahhoz mondani? Egy kicsit félek persze a haláltól - mindenki fél tőle. De az én félelmem nem nagy, nem. Nem terhet jelentő félelem. A félelmem könnyű. Hiszen élek elvégre. Ma még élek. És megkísérlek jól élni. Ami holnap lesz, nem tudom. Ezért afelől nem is tünődgetek. De imádkozom azért, hogy az elkövetkező nap jó legyen. Azt azért mindenképpen.

1935-ben Ghánában születtem, egy kis faluban Accra közelében. Milyen idős vagyok ez esetben? Igen, igen, 84 vagy 85 éves vagyok. E körül. Apámnak három felesége volt és összesen circa tizenegy gyereke. Az anyám volt az első felesége. Mi gyerekek jól megértettük egymást, sokat játszottunk együtt és sokat veszekedtünk - minden tehát egészen normális volt. A mi családjunkban a gyerekek voltak a legfontosabbak - Apám mindig azt mondta: „A tudás hatalom”, valamennyiünknek tehát iskolába kellett járnia. Én nem mentem különösen szívesen. A sport miatt? Mindig az utolsó voltam. Na és. Fontos volt, hogy az ember

megerőltesse magát és jól tanuljon.

A halál természetesen foglalkoztat. Magam is öregszem, tudniillik. De én hiszek Istenben és tudom, hogy ő segíteni fog. Én hozzá megyek, amikor meghalok, ő előmbe fog jönni. Biztos vagyok, hogy csodaszép a hely, ahová az ember kerül, amikor meghal. Ebben hiszek. Több mondanivalóm ehhez nincsen.

Amikor mag kislány voltam, egyszer kórházba kellett mennem. Valami bajom volt a fogaimmal Az ápolónő nagy volt, csodaszép és hozzám nagyon kedves. Ezt soha nem felejtettem el. Ilyenné akartam én is válni. Így lettem szülésznővé.

A kiképzésem után, 24 éves voltam, egy barátom felhívta a figyelmemet arra, hogy a Biki faluban valakit keresnek, aki meg tudna szervezni egy szülőotthont. Jelentkeztem és sikerem volt. Négy éven keresztül én segítettem a környező falvak gyerekeit a világra. Ha komplikációk adódtak, segítségül hívtam egy orvost. Ő azonban circa 100 kilométernyire lakott a klinikámtól. Ez nagyon sok, ha az utak rosszak. Ennek ellenére soha sem ütött ki valami is balul. Ezzel nagy szerencsém volt.

Karácsonykor itt Bazelban a közösségünkben 'Carol Night'-ot ünnepelünk. Tehát együtt karácsonyi énekeket énekelünk. Van minden: gyertyák, sütemény, díszek. Ez elképzelhetetlenül szép. Azt hiszem, pontosan ilyen az, ha az ember halott. Ilyen az az égben. Semmi fájdalom, semmi betegség, semmi. Csak éneklés. Az angyalokkal a mennyországban.

Már mint kislány Európába akartam jönni, legszívesebben Bazelbe. Ez volt a legnagyobb álmom.

A bázeli misszió emberei elmesélték nekünk, milyen szép ez itten. A bátyám orvos volt és már Svájcban élt. Amikor egyszer Ghánába látogatott, megkérdezett, hogy nem akarnék-e én is vele ide jönni. Azonnal igent mondtam. 1960 október 9.-én aztán leszálltam Zürichben. Ezt nem fogom sohasem elfelejteni. Esett és havazott és én annyira fáztam!

Mivel végzettségemet Svájcban nem ismerték el, ezért először is a vöröskeresztes ápolónői iskolát végeztem el Zürichben. Én voltam az első afrikai nő ott. Az egyetlen svájci nő, aki kezdettől fogva rendszeresen meghívott magához, mindmáig a barátnőm maradt. Néhány évvel később Bázélba költöztem és a Felix Platter-kórházban kezdtem el dolgozni. Az operációk ezreinél asszisztáltam és a nyugdíjaztatásomig ott is maradtam. Amikor nyaralhattam, sokat utaztam. Ausztriába, Dániába, az azelőtti Jugoszláviába, mindenhová - Nem voltam megházasodva és időm volt.

Az első barátom és én - igen, meg akartunk házasodni. De nem lett semmi se belőle. Akkoriban Ghánában a High School legjobb tanulóit Európába küldték, hogy egyetemre járjanak. Ő egyike volt ezeknek és Németországba jött. Mindig írtunk egymásnak. Mindig éreztem, hogy mikor volt ismét egy levél jövőben - erős volt a kapcsolat közöttünk. De egyszer azután már egy sem jött. Megpróbáltam kapcsolatba kerülni vele. De nem lett belőle semmi sem. Amikor később magam is Európában voltam, kerestem őt. Egy este, akkoriban a sürgősségi osztályon dolgoztam Zürichben, csengett a telefon - és ő volt az. Éppen Svájcban volt és kérdezte, hogy meglátogasson-e. Amikor aztán nálam volt, közölte velem, hogy házas.

Akkor összeomlottam. Nem sokkal később Görögországban egy üzleti úton vízbe fulladt. Ilyen az élet. Vége a mesélgetésemnek.

Nincsenek terveim a jövőre. De remélem, hogy jó dolgom lesz. Ezért imádkozom minden nap. Nem akarnám tudni, hogy meddig élhetek még. A jóisten adja az életet és ismét el is veszi. Akkor, amikor helyesnek tartja. Örökké élni amúgysem akarnék. Minek is? Csak hogy beteg legyek és fájdalmaim legyenek?

Van egy csodálatos fiam. A családjával együtt Genfben él. Nem én szültem őt, a fivérem felesége hozta világra. De ennek ellenére az én fiam. Amikor világra jött, azt mondtam a sógornőmnek, hogy mindig szeretni fogom. Amikor elvált, nekem is adta. Amikor Svájcba jöttem, az anyjánál maradt. Ő 7 éves volt és nagyon szomorú volt, amikor elutaztam. A fiam magas lázt kapott. Ennek ellenére hozott magának egy széket és azzal repülősdit játszott - hogy meg tudjon látogatni Svájcban.

Legutolsó látogatásom Ghánában hat évvel ezelőtt volt. Néha hiányzik. Den nem fogok többé oda utazni, annak már vége. Szerencsémre néhány hónapja egy fiatal asszony Nigériából nálam lakik. Itt Bazelben fizikát tanul az egyetemen. Ha van ideje, együtt eszünk. Ennek ellenére segítségre lesz szükségem. Valakire, aki a háztartásban segítségemre van - és az evésnél. Alig eszem már, nincs sokra étvágyam. De nagyon szívesen nézek televíziót. Azelőtt utaztam - ma a világot a televízióban nézem. Legszívesebben dokumentációs filmeket nézek. Tengeralatti filmeket szeretem a leginkább. Szeretem a víz alatti állatokat. És ténylegesen vannak emberek, akik azt mondják, Isten

nem létezik.

De ha az ember ezeket az állatokat látja és megfigyeli, akkor tudatosítja magában, hogy Istennek léteznie kell.“

12. IDA SCHLAEPFER BAENZIGER, szül. 1925

Ha Ida Schlaepfer Baenziger elhalt férjéről mesél, akkor mintha fénylene. A 94 éves asszony egyikén ül a két karosszéknek a nappalijában: egy vörös perzsaszőnyeg van itt, címerek színes üvegből, a falon egy ingaóra ketyeg. Itt, Guggeienben, St. Gallen legvégső városszélén legyen életének utolsó állomása. Tizenegyszer költözött már férjével és négy gyerekükkel. Most itt egyedül lakik.

„Ha Eggersrietől az öreg országúton hegynek fölfelé mégy a Götschig és aztán tovább Feldmoosig, akkor ott vagy, ahol az apám egy ‚otthonkát‘ vásárolt magának, egy kis parasztműhelyt. Ott fent, mindjárt a kantonhatárnál St.Gallen és Appenzell között jöttem 1925-ben a világra. Circa tizenkét tehenünk és egy pár anyadisznónk volt.

Nekünk gyerekeknek mindig be kellett segítenünk, hogy fenn tudjunk maradni. Öten voltunk. Iskola előtt az éjjeli edényeket ki kellett ürítenem és a piszkos edényeket el kellett mosnom. Mivel jó beszélőkém volt, ezenkívül a kifutófiút is én játszottam: én tettem közzé például, ha nekünk eladó kisdisznónk volt. Voltaképpen mindig égett a kezem alatt a munka. Valószínűleg ezért

is tartom magam mindmáig oly jól.

Senki nem tudja, hogyan hagyja el valamikor ezt a világot. Természetesen azt remélem, hogy ne kelljen majd hosszan szenvednem, hogy az rövid ideig tartson. Talán egy gutaütésbe halok bele. Mit a férjem Ernst. Odaát volt, hogy tejet hozzon az Ackermann paraszttól és csak nem jött újra haza. ‚Ez azonban sokáig tart‘, gondoltam, ilyen sokáig csak nem beszélget az Ackermannál’. Mivel a derekamat frissen operálták, nem tudtam egyszerűen gyorsan utánanézni, hol késik ilyen sokáig. Amikor a botjaimmal végül is lent voltam a ház előtt, jött egy férfi és egy asszony. Ők mondták, hogy Ernst hazafelérjövét a tejhozásból maghalt.

Ez kemény dolog volt. Egyszerre csak nem volt itt és én egyedül voltam. Ezzel nem számoltam. Egyik pillanatról a másikra nem tudsz a partnerednek semmit sem mondani. Abszolúte semmit sem mondani. Volt mivel hadakoznom. Világos, 89 éves volt - az egyiknek mindig elsőként kell távoznia. De ennek ellenére.

Most nemsokára nyolc éve lesz, hogy egyedül vagyok. Én most is minden nap rá gondolok? Milyen szép lenne, ha ő is itt lenne. Amikor Ernst még élt, egy ideig sok bajom volt az egészségemmel. Akkor ő azt mondta: ‚Ugye, gondoskods róla, hogy ne éljelek túl. Az olyan szomorú lenne. Nem tudnék egy napot se meglenni tenélküled.‘

Ha egyszer meghalok, kikerülök a keleti temetőbe - miúnt a férjem. De nem akarnék az urnafalba kerülni, nem, az olyan hideg és kopasz. Ő egy ‚sírocskában‘ van. Ott van még hely az én számomra is. Egy egészen közönséges temetést szeretnék. Semmi különlegeset. Talán egy kis zenét, azt azért mégis. A legszívesebben

cimbalmot. Vagy talán trombitát. Nem, inkább cimbalmot. A trombita talán egy kicsit hangos.

Az életemmel nagyon elégedett vagyok, nagy szerencsém volt. Csak iskolába szívesen jártam volna hosszabb ideig. De régebben a telek hidegebbek voltak és az út a polgári iskoláig hosszú volt. Rögtön a 14. születésnapom után elkerültem hazulról. ‚Szolgálni‘ mentem, cselédlány voltam egy családnál.

A legidősebb lányom mint második kiképzést megcsinálta a szociális iskolát. Az után azt mondta nekem: ‚Most neked is kell valamit csinálnod!‘ Erre elmentem a Pro Senectutéhoz. Huszonöt éven keresztül dolgoztam ott. Idős embereknek vezettem a háztartásukat és ehhez hasonlót. A férjem kezdetben nem volt eléggé egy nézetten velem. De a lányom azt mondta: ‚Mama, feltétlenül olyan nőkre van szükség, mint amilyen te vagy.‘ Ma nekem is egy ilyen nő segít egyszer egy hónapban a háztartás terén.

Valahol az áll, hogy miként távozik az ember ebből a világból. Kiválasztani azt nem lehet. Én úgy hiszem, hogy létezik egy továbbélés a halál után, hogy ismét visszatérünk a Földre. De tudni ezt nem tudom. Hozzám senki sem tért vissza, hogy meséljen.

Azt, hogy az ember a halál után mindazokat újra látja, akiket életében ismert, nem nagyon tudom elképzelni. Mi annyi embert ismerünk elvégre a sok költözködés révén. De remélem, hogy a férjemet viszont fogom látni. Máskor meg azt gondolom, hogy ez mégsem lehetséges. Ha van élet a halál után, az bizonyosan egészen másmilyen, mint az, amit mi itt életnek nevezünk. Ki tudja, talán állatként térünk vissza?

De egyelőre jól vagyok. Vezetem a háztartásomat és minden nap főzök valami izleteset. Reggelenként kimosom, amit kell, megyek bevásárolni és minden egyebet. Délutánonként előveszem a kötésemet. Elképzzelhetetlenül sok zoknit kötök. Az unokáknak és ükunokáknak.

Sokat láttam az életemben. Ezért nem szüskéjelem, hogy még sokat megéljek. Örülök, ha minden nap csinálhatok egy sétát a padomhoz. A kilátás onnan olyan szép - mindazok a régi tanyák. Most, hogy a tél közeledik, valamivel korábban kell azonban sarkon fordulnom. Nem. Egészen a padig most már nem megyek.“

13. BRUNO SPOERRI, szül. 1935

A zene Bruno Spoerrit egy életen keresztül elkísérte. A 83-éves jazz- és elektrozenész még ma is rendszeresen látható a színpadon. Partnernőjével együtt Zürichben lakik, alig öt percnyire a stúdiójától. Ott több délutánt eltölt a hét folyamán. A legszebbnek azonban azt tartja, ha másokkal improvizálhat. Kedveli az effajta feszültséget, ezt a szabadságot - és hogy az embernek teljesen függőségbe kell hoznia magát a többiektől.

„Régebben naponta négy különböző dolgot csináltam. Volt például két megbeszélés és aztán felvételek a stúdióban. Azután beültem az autómba, Bielbe száguldottam és éppen volt időm, hogy a színpadra rohanjak. Néha épphogy tudtam, hol vagyok és mit csinállok. A spontaneitást egyenesen kultiváltam.

Manapság ez nem megy, az erőim csökkennek. Csak egy dolgot csinálok minden nap. Ha este egy koncertem van, akkor másnap ki vagyok készítve.

Öregkorban minden szűkebbé válik. A dolgok nem nyílnak ki - bezárulnak. Erre félelmekkel reagálok. Az, hogy ne tudjak már valamit is csinálni, számomra szörnyű gondolat. Ameddig csak bírom, tovább fogok működni. De valamikor eljön a pillanat, amikor a szaxofonozást abba kell majd hagynom. A szaxofon fárasztó hangszer Néha már azon tűnődöm: Mikor lesz az utolsó koncertem? A dolgok, amiket elektronikával csinálok, testileg persze nem annyira kimerítőek. Elektronikus zenét ezért valószínűleg még tovább fogok csinálhatni. De meddig futja még a koncentrációból? Milyen sokáig tudom még a készülékeket kezelni? Már most is több a nehézségem, mint azelőtt, ha új software-programmokra kell beledolgoiznom magamat. Az is tehát valamikor túl nehéz lesz.

A halállal a lehető legkevesebbet foglalkozom. Még sok tervem van, még nem akarok meghalni.. Persze világos a számomra, hogy egyszer majd minden megszűnik. Ennek ellenére nem szeretnék ezzel foglalkozni. Tényleg nem. Másokkal sem beszélek a halálról. Legföljebb a partnernőmmel. De csak gyakorlati dolgokról, hogy miként kell ezt vagy azt elrendezni. A halálról mint olyanról nem beszélünk.

Az életem egy le-föl-dolog volt. Mindenképpen izgalmas volt. Feltehetőleg sok mindent hibásan csináltam. Az első házasságom felbomlott, amikor a legidősebb a három gyerekünk közül 12 éves volt. Azután nem sokára egy következő házasságba vonódtam be, ami teljesen igénybe vett. Alig volt

bárminek helye mellette és én túl kevésbé törődtem a gyerekeimmel. Második feleségem egy saját gyereket hozott a házasságunkba és aztán lett még egy közös gyerekünk. Tizenöt évvel később ez a kapcsolat is felbomlott.

A legszebb ideje az életemnek most van. Akkor kezdődött, amikor húsz évvel ezelőtt megismertem a mostani partnernőmet. Ezenkívül egy lemezcég nemrég régi dolgaimat újra forgalomba akarta hozni és zenedíjakat is nyertem: öregkoromra hirtelen értékelni kezdenek.

Hogy pontosan mit tesz az, meghalni, nem tudom. Leginkább úgy tudom elképzelni, hogy egy álomból megszakítatlanul átsiklom a halálba. Dehát az ember nem tudja kikeresgélni a maga végét. Megéltem azt, ahogy a szüleim meghaltak. Úgy nem szeretnék meghalni. Az apám Bázelen élt. Beteg volt és segítségre lett volna szüksége. De nem volt hajlandó elhagyni a házat. Azt akarta, hogy költözzem hozzá és én ápoljam. Ez azonban nem ment. Így egy ápolónőt szerveztem be hozzá. Három nap múlva apám elkergette. Rá következő nap leesett a lépcsőn és később a kórházban meghalt. Legelején állati dühös voltam rá. Aztán pedig szörnyen rossz volt a lelkiismeretem, mivel olyan szájalomraméltó körülmények között halt meg. Anyám élete végén egy gondozó otthonba került és voltaképpen csak szenvedett. Nem tudott már beszélni és fájdalmai voltak. Meghalni mégsem tudott. Ilyesmit szintén nem akarnék megélni. Ha nem tudok szabadon mozogni, megszáll a félelem.

Anyám elment, mikor hét éves voltam. Az nehéz idő

volt a számomra. De alig emlékszem már arra, elnyomtam magamban. A szüleim házassága egy csúnya válással ért véget. Nagyon különböztek egymástól: Apám egy kis bolttulajdonos fia volt, aki magasba tört volna, de orra bukott. Anyám egy orosz-zsidó zenészcsaládból származott, amely 1906-ban Svájcba költözött. Kitűnő zenész volt, akinek már mint gyereknek nagy sikere volt. Pontosan akkor nyerte el Genf nagydíját, amikor a háború kitört. Utána neki mint zsidónőnek karrierjét tekintve befellegzett.

Gyermekkoromat Bázelen töltöttem. Egyszerre elkényeztettek és túl sokat követeltek tőlem. Apámnak mindig az volt az elképzelése, hogy valami naggyá kell fejlődnöm. Ténylegesen zongora-csodagyerek voltam és már öt éves koromban nagyon jól játszottam. Elküldtek tehát Bazel sztár-zongoratanárához. Ő aztán a zongorázást egész életemre elműszítette nekem. Nem akartam zongora-virtuózzá válni, csak játszani akartam. Megtagadtam minden engedelmességet. Csak később, amikor belejöttem a jazz-be, kezdtem megint el zenélni.

Életemben minden kerülőúton történt. Anyám egyszer azt mondta, mindennek szabad lennem, csak nem hivatásos muzsikusként - mint hegedűművésznek tudta jól, milyen nehéz ez a fajta élet. Így pszichológiát tanultam és pszichoanalitikus szerettem volna lenni. A saját analízisem alatt sok minden megváltozott és én egy egész más foglalkozásnál kötöttem ki. Egy jazz-együttesben játszottam és ezeken a kontaktusokon keresztül filmzenét csináltam egy hirdetőcég számára. Egy szép napon állásajánlatot kaptam erről a területről. Ez az az idő volt, amikor a televíziós hirdetés divatba jött. Sebesen haladt a dolog felfelé - és én úsztam az

árral. Azért is, mert pontosan ez az érintkezés zene és technika között volt az, ami érdekelt.

Szívesen meghalnék hirtelenül. Egy koncert alatt holtan elterülni, ez például mint idea vonzana. Tudok valakiről, akinél ez így volt. Ez persze a többiek számára egy igaz sokk. Tehát mégis jobb elaludni és többé nem ébredni fel. Az után nem jön semmi, erről meg vagyok győződve. Minden más pusztá vágyálom. Abból a szükségletből táplálkozik, hogy maradjak meg mint észlelő, megélő.

A jazz-ben minding a szabadság tetszett nekem a leginkább, az improvizálás. Ez a feszültség, hogy az ember olyan emberekkel játszik együtt, akiket nem ismer. Az ember igazából odahallgat a többiekre, tudatosítja magában, hogy maga mit érez - és reagál rá. Jövő hónapban hét koncertem van. Gyakorolni a stúdiómba megyek. De ez untat, a gyakorlást egyáltalán nem tartom érdekesnek. Így kísézőzenét mellékelek magamhoz. Arra az illúzióra van szükségem, hogy ténylegesen játszom. Csak úgy megy a dolog.

Ha meghaltam, az emlékek maradjanak meg rám - tehát a gyerekeimnél. Remélem, nem lesznek túlságosan rosszak. Ami a zenefelvételeimet illeti, nincsenek illúzióim. Hamar feledésbe fognak merülni. Egyszerűen eltűnnek. Talán valaha valamiyen könyvben fogok szerepelni, amit senki sem olvas.

Így állnak a dolgok. Az élet megy tovább.“

14. ERIO MARAZZI, szül. 1933

Alkarja lila virágokkal díszített viaszosvásznon nyugszik. Erio Marazzi a kerek ebédlőasztalnál ül a nappalijában Muttenzben (Kanton Baselland). Amióta felesége megvakult és demenciában szenved, ő intéz mindent odahaza: ő főz, vásárol be, vezeti a háztartást, szervezi az életet - lánya Cristina számára is. Őneki Down-szindrómája van és itt lakik a szüleinél. A 86-éves férfinak tényleg sok a tennivalója.

„Kár, hogy a feleségem Rosetta ma nincs itt. Igen, ez tényleg kár. Most egyáltalán nem ismerik meg. Ma a napközi központban van demenc-betegek számára. Három napot a héten ott van, négyet itthon. Nekem mind a kettő nagyon megfelel. Örülök, ha nálam van.

A feleségem tizenhárom éve vak, tehát mindent nekem kell csinálnom - és én mindent szívesen csinállok! Csak a fiam mondja néha, hogy segítség jól jönne nekem. Mivel a feleségem demens, ezért néhanapján butaságot csinál. Általában hallom, ha éjszaka felébred. Megkérdezi akkor, hogy hol van. De múlt éjjel nem hallottam őt, és így nem találta meg a vécét. Naja. Akkor tisztogatnom kell és szárítanom és ilyesmit.

Az embernek úgy kell vennie a dolgokat, ahogy jönnek. Én nem panaszkodom. Miért? Mert nem volt rossz dolgom az életemben! Bármit is csináltam az életemben, az mindig örömmel töltött el. Dehát persze az embernek egy bizonyos fajta sorsa van, az mindenképpen.

Hogy mikor halok meg, azt nem akarnám tudni. Voltaképpen nem is akarok erre gondolni, máskülönben

gondjaim lennének. A lányom Cristina miatt. Ő nem képes egyedül élni. Ha már nem vagyok jelen, akkor egy otthonba kell kerülnie. Így hát mindig azt mondom: „Jóistenke, hagyjál élnem. Cristina számára.”

Gyerekek a Down-szindrómával (mongoloidság) circa 60 vagy 70 évet érnek meg. Vannak, akik hamarabb halnak meg. Cristina most 53 éves. Ezért egyszerűen abban bízom, hogy olyan soká élek, mint ő - hogy itthon maradhasson.

Egy kis faluban nőttem fel Modena tartományban Olaszországban. A szüleim parasztok voltak és mi 18admagunkkal éltünk a házunkban: testvérek, nagynénik, nagybácsik, unokatestvérek és a nagyszülők. Én persze sokat segítettem a tanyánkon. Voltak teheneink, nyulaink, kacsáink, tyúkjaink és páváink. Kilenc éves koromban elkezdtem a suszterséget kitanulni. Délelőtt iskolában voltam, délután pedig a falusi suszternél. Mivel parasztok voltunk, ezért a háborús években mindig volt mit ennünk. De a bombákat megéltem: egy reggel 1943-ban kivételesen korábban indultam el az iskolába, mint szoktam. Lent a pataknál felültem egy falra és egy kicsit vártam. A német megszállók katonái is a közelemben tanyáztak. Ezen a szerencsétlen reggelen négy amerikai repülőgép közeledett és ezek az ostoba katonák fogták a gépfegyverüket és elkezdtek lőni a gépekre. Amikor ezt láttam, egy vendéglőbe szaladtam, Pont amikor beugrottam a házba, robbant az első bomba. Minden fekete lett. Különböző emberek voltak a házban. Egy férfinak leszakította a fejét. A hátsó szobákba szaladtam, és akkor a padló beomlott alattam. De pontosan azon a gerendán álltam, amelyik egészben

maradt.

Az ember sosem tudja, mikor éri a halál. Nem akarom azt mondani, hogy kész vagyok a halálra, nem, azt nem. De tudom, hogy el kell fogadnom, ahogy jön. Néha arra gondolok, hogy nagyapám hogyan halt meg. 6 éves voltam és ő volt az első halottam. Rákja volt - talán mert mindig pipázott. A módszere különös volt. Ha a pipa kész volt, kikaparta a dohánymaradékot, szájába tömte és szétrágta. Később a megrágottat a napon megszárlította, friss dohánnyal összekeverte és újra a pipájába tömte. Így ment ez újra meg újra. Naja.

Mindenképpen a házunk legfelső emeletén feküdt és nagyon beteg volt. Egy nap a lányai lejöttek és azt mondták, most meg fog halni. Felmentem velük és láttam, ahogyan meghalt. Még valamit akart mondani, de már nem volt képes rá. A szája mozgott, de hang nem jött ki rajta. Ez a kép mindig előttem van.

Mikor 20 éves voltam, azt mondtam apámnak, hogy el szeretnék menni hazulról. Nem akartam a gazdaságot átvenni. A borjak miatt, amik már 90 nap után a mészároshoz kerültek. Igen, ezért. Szerencsémre volt egy csodálatos nagyanyám, aki segített. Ő volt az, aki apámat meggyőzte: 'Hagyd a gyereket menni, ahova akar', ezt mondta neki. Nem sokkal később Venezuelába mentem. Miért? Mert tényleg el akartam menni! Ha csak Németországba mentem volna, már az első honvágynál hazamentem volna. Venezuelából az nem ment olyan könnyen - hét évet maradtam. Amíg egy levél nem jött, amiben az állt, hogy apám már csak néhány hónapot fog élni. Akkor visszamentem.

Apám azonban akkor még 17 évet élt. De nem maradtam soká odahaza. Néhány hét után Svájcba

utaztam, hogy elkerüljem a katonaságot. Mivel egy unokatestvérem Birsfeldenben élt, őhöz mentem. Az első pár héten gyakran házon kívül étkeztem. Az úton a vendéglőbe láttam meg először a Rosettámat. Azonnal szóba elegyedtünk! Igen igen, Így esett a dolog.

Nem tartott sokáig, és találtam egy lakást és munkát egy elektromos cégnél. Rosetta és én összeházasodtunk, és nem sokkal később a fiunk Rino jött világra. Amikor két évvel később Cristina megszületett, egy világ dőlt össze. Mivel károsult. Emlékszem még a telefonra a kórházból. Azonnal odasiettem és egy orvos beszélt velem. Azt mondta, hogy ilyen gyerekeknek több segítségre van szükségük, mint másoknak. Megkérdeztem, hogy a kislányt láthatnám-e. Erre egy kiskocsit tóltak a szobába és abban feüdt a kislányom. Ránéztem és azt mondtam: ‚Szeretlek olyanként, amilyen vagy.‘

Sajnos már nem tudom, hogy hívták az orvost. Miért? Oly szívesen megmutatnám neki, mi lett Cristinából!

Soha nem beszélek a halálról. Lehet. Hogy valamikor valamit mondok, ami összefügg a halálommal. De azok csak szavak. Igazából nem beszélek a halálról. De az életről sem beszélek ilyenformán. Ha valaki meghal, azt kárnak tartom. De nem tünődöm el rajta. Mindegy nekem az is, hogy elhamvasztanak-e vagy eltemetnek-e. Sok olasz, aki Svájcban él, szeretne halála után visszakerülni Olaszországba. Ott szeretnének elhantolva lenni, ahol megszülettek. Nálam ez másként van. Én itt maradok. Miért? Ahol a családom van, ott maradok én is! Öregkoromra itt maradtam és halálomban is itt fogok

maradni. Itt lakik a fiam a feleségével és két lányával. Itt lakik Cristina.

Nem hagyom el őket. Mi összetartozunk.“

15. MONICA GUBSER, szül. 1931 (értelmetlen kérdőjelek pontosvesszőt helyettesítsenek!)

Monica Gubser egy kis nő, de ha mesél, betölti a teret. A színésznő egy barna karosszéken ül a nappali szobájában Zuchwilben (Solothurn kantonban), mögötte egy hatalmas könyvesállvány. Ezen egy színpad fényképe áll leengedett függönnyel: Basel, 1948. Ma a 87 éves hölgynek az asztalán egyszerre három forgatókönyv fekszik. Legutolsó mozifilmjében egy nőt játszott, aki azt hiszi, hogy demenciában szenved és ezért életének végét kíván vetni.

„Ha az ember a kellőközepén van, akkor az emberi élet hosszú. De most, öregkorban, az idő gyorsan múlik. Természetesen foglalkozom a halál gondolatával. Végességünknek teljesen tudatában vagyok? Nyolcvanas éveimnek vége felé járok.

„Die letzte Pointe“ című filmem óta gyakran kérdezik tőlem, hogy félek-e a haláltól és hogy el tudom-e képzelni, hogy öngyilkosságot kövessék el. Mindig ugyanazt válaszolom: Most nem gond nekem a halál, ezen mindenkinek át kell esnie. Jön, ahogy jön, nem rajtam múlik a dolog. Kétségtelenül azonban a fejem még rendben van és tudok dolgozni. Hogy milyen az, ha

a halál később tényleg előttem áll és talán fájdalmaim vannak, azt nem tudom.

Jól emlékszem a testvérem arcára. Másfél évvel volt idősebb nálam, jól megtermett lány volt. 8 éves korában agyhártyagyulladásban meghalt. Akkoriban Meilenben laktunk a Zürichi-tónál. A szülők megmosták a gyereket, felöltöztették, koporsóba tették. Régebben a halottakat két napig odahaza felravatalozva tartották, a szoba még mindig előttem van. Az emberek jöttek, hogy búcsút vegyenek, a fél falu eljött. Aztán előállt a halottas kocsi a két lóval. Ezek vitték el a koporsót a temetőbe. Mi mögötte mentünk, elől a férfiak, aztán a nők, ez volt a szokás.

A szülők számára ez a legszörnyűbb, ami megtörténhet - egy szörnyű csapás. Magam én nem tudtam a halált igazából besorolni. Számomra a gyász volt a legkeserveesebb. Az egész házra ránehezedett, heteken keresztül zajlott a sírás, anyám három éven keresztül hordott gyászt . Én csak sokkal később dolgoztam azt fel.

1943-ban aztán Bazelba költöztük, a háború kellős közepén. Apám, aki orvos volt, szívinfarktust szenvedett és fel akarta adni a rendelőjét. A szülők minden bizonnyal azt is gondolták, hogy most már elég a gyászolásból. Az életnek tovább kellett mennie. Bazelben azután lassanként fölfelé mentek a dolgok. Bekerültem a polgáriba és két hónapon belül senki sem tudta már megállapítani, hogy egy zürichi gyerek vagyok-e vagy egy bázeli gyerek - ilyen gyorsan magamévá tettem a nyelvjárást. Nem is tudom, miért integrálódtam ilyen gyorsan, de az a város egyszerűen előmbe jött. Hihetetlenül szeretem Bázelt, a szívem még

mindig ott lakozik.

Az életemben sok minden felkínálta magát - csak ki kellett nyujtanom a kezemet. Nagyon elégedett vagyok az életemmel, sokat elértem. Ami még hátra van, azt hagyom jönni. Minden ember természetesen hibákat követ el. De az embernek el kell fogadnia a hibáit, én is elfogadom őket. Ami megtörtént, az megtörtént. Igaz hogy a legtöbbjét alkalmasint újra ugyanúgy tenném.

Ha valamikor szomorkás vagyok, akkor az tavasszal van. Minden virágzik, minden újra kél. Csak az emberek, akik hozzám a legközelebb állnak, ők nem jönnek újra. 1960-ban az anyém meghalt, 64 éves korában rákban. Azóta mindig valahogy a közelemben van. Néha érzem ezt. Anyám és én ugyanazt a fajta humort kedveltük. Gyakran rá gondolok és nevetnem kell.

Aki felelős azért, hogy a színházhoz kerültem, az a nagymamám. Operaénekesnő volt és sokat énekelt velem. Ezenkívül a színesznőkről is mesélt és a színpadról a piros függönnyel. Gyerekként néha a függöny mögött álltam a nappaliban és versikét mondtam fel. Mivel a nagymamám elmesélte nekem, hogy az milyen jó, ha mindenki tapsol, ezt külön elképzelttem magamnak. És aztán ez így is lett. 16 éves koromban a színesziskolába mentem Zürichbe. Ezután alkalmaztak Bázelen és később Solothurnban. Ott azután jászottam. Amit Isten megtiltott - nagy dolgokat, kis dolgokat, könnyű dolgokat, nehéz dolgokat. Csodálatos egy idő volt.

Aztán jött a szerelem. A férjemet a a ‚ZunftHaus zu Wirthen‘-ben ismertem meg, a vendéglős-házaspárnak volt a fia. Előtte világos volt, hogy itthagynom a

színházat, ha családot alapítok. Az esküvő után ezért egy egészen már élet kezdődött el a számomra. Három fiam született és elvégeztem a vendéglős-iskolát. Harminc éven keresztül voltunk vendéglősök a ,Chez Derron'-ban Solothurn városában, amit ma ,Baseltor'-nak hívnak. A gasztronómia kemény munka, és nekem mindig sok dolgom volt. A színházat ennek ellenére nem hiányoltam. Valamikor öregebbek lettünk és eladtuk a vendéglőt. A házasságunk is szétment abban az időben.

Néha elvégre ezt olvassuk: ,Családja körében csendesen elszenderült.' Hát ez nem az én kívánalmam.' Nem, nem szeretném, ha az egész rokonság az ágyam körül állna és tűnődne: Él még vagy már odaát van? De hogy valaki mellettem legyen - talán. De azt is el tudnám képzelni, hogy egyedül halnék meg.

Ha meghalunk, olyan dimenziókba megyünk át, amikről semmi fogalmunk nincsen. A test ittmarad, azt elföldelik.. De valamit magával visz az ember, ami értelemmel rendelkezik. És ezzel együtt valamikor az ember újra világra jön. Ha valaki azt mondja, hogy minden véget ér, ha az ember meghal, akkor ezzel nem tudok semmit sem kezdeni. Akkor teljesen szükségtelen, hogy az ember arra törjön, hogy valami értelmeset hozzon létre. Nem, én úgy vélem, hogy valahonnét jövök és az életemből valamit magammal is viszek.

60 év körül voltam, amikor arra gondoltunk, megszününk továbbra is vendéglőt vezetni. Eltűnődtem, hogy utána mit csinálhatnék. Egyszerűen otthon ülni, ezt nem tudtam elképzelni. Színeskedésre sohasem gondoltam. Mig egy nap a vendéglőnk egy alkalmazottja odajött hozzám és azt mondta, hogy valaki a filmtől utánam érdeklődik. Rendezősegéd volt a Bavaria

Stúdióktól, aki Solothurnban egy filmet forgatott. Megkérdezte, hogy ebbe beszállnék-e. „Szóba sem jön!” válaszoltam, hiszen harminc éve már ettől a mesterségtől távol voltam. Ő azonban makacs maradt. Ezért hálás vagyok neki - máskülönben a magam öregkori karrierjéből talán semmi sem lett volna.

Nem akarnék egy baleset folytán vagy hasonlóképpen meghalni. Szeretném, hogy tudjak készülni arra, hogy nemsokára távozom. Tehát már most készülök erre: Minden tavaszi nagytakarításnál elajándékozok dolgokat, amikre nincs már szükségem. Ezenkívül csináltam egy végrendeletet és a fiaimmal megbeszélem, hogy mit tegyenek, ha meghalok. Öregkorban el kell tudni engedni dolgokat. Ezt azonban nem kellett megtanulnom, ezt már tudtam. Például artrózisom van a lábaimban és nem tudok már oly gyorsan járni. Nem számít, mondom magamnak, akkor hát lassabban csinálok. Vagy pedig sok nevet elfelejtek. De egyszerűen azt mondom magamnak, hogy igazából mindenkinek tudnia kell, hogy hívják.

A nagy áttörés nálam „Az őszi kikerics” filmmel történt. Pillanatnyilag három forgatókönyvet olvasok. Majd meglátom, hogy át tudom-e őket tenni. Mindig pozitív ember voltam, mindig sok mindent szépnek éreztem. Ez egy ajándék. Ma, öregkoromban, mindent szinte még többre tartok: A virágokat. Az állatokat. Az embereket. A változásokat. Hogy reggelenként fel tudok kelni. Az ember még figyelmesebbé válik, egyszerűen tudja, mily gyorsan minden elmúlhat. Öregkorban sem lehet veszteg maradni, mindig tovább mennek a dolgok. A végesség felé való közeledtünkben.“

†. Monika Gubser néhány nappal 88. születésnapja után egy solothurni kórházban elhalálozott.